

sakarya üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi 3/2001

islam hukuku

BULGARİSTAN BAŞMÜFTÜLÜĞÜ'NCE HAZIRLANAN 1924 TARİHLİ MÜNÂKEHÂT VE MÜFÂREKÂT TÂLİMATNÂMESİ VE BULGAR ŞER'İYE MAHKEMELERİNDE UYGULANIŞI

H. Mehmet GÜNAY *

Summary

Bulgaria remained under the rule of the Ottoman Empire until 1878 and gained its full independence in 1908. However, many religious and national institutions, residual of Ottoman past, lived till 1945. One of the most important ones was the religious courts (Şer'îye mahkemeleri). The Bulgarian Civil Procedure Law gave these courts the jurisdiction over the such affairs of the Muslim minority as marriage, divorce, inheritance, testament, etc., which are all related to the personal law (ahval-i şahsiye). In 1924 a special commission established by the office of Grand-Mufti (Başmüftülük) was entrusted to prepare a legal code dealing exclusively with the cases of marriage and divorce. A code of family law, called Münâkehât ve Mufârekât Talimatnâmesi, was promulgated in 1926, which remained in force until 1945 when the religious courts were finally abolished. This code was mainly based on the short-lived Ottoman family law code of 1917, famously known as Hukuk-i Aile Kararnamesi.

Giriş

Bilindiği üzere, bugünkü Bulgaristan Devletinin üzerine kurulduğu coğrafya dahil Balkan yarımadasının büyük bir kısmı ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar yaklaşık beş asır boyunca Osmanlı idaresinde kaldı.

"Doksanüç Harbi" olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda ağır bir yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, Balkan yarımadasında çok geniş topraklarını kaybetti. Savaştan sonra 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması¹ ile Tuna ile Koca Balkan arasında -Tuna Vilayeti toprakları üzerinde- Osmanlı Devletine vergi

* SAÜ, İlahiyat Fakültesi, İslam hukuku Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr.

1 Antlaşmanın tam metni için bkz. Ali Fehmi, Berlin Mu'âhedenâmesi ve mutâla'ât-ı muvâzene, Filibe 1319/1903; Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Ankara 1953, I, 403-424.

veren özerk bir *Bulgar Prensliği* kuruldu. Aynı antlaşma ile Koca Balkan'ın güney kesiminde Filibe (Plovdiv), İslimye (Sliven), Eski Zağra (Stara Zagora), Tatarpazarcık, Burgas ve Hasköy (Haskovo) sancakları üzerinde Doğu Rumeli (Rumili-i Şarkî) adıyla siyasi ve askeri bakımdan doğrudan doğruya Padişaha bağlı, fakat Hristiyan bir vali tarafından yönetilmesi öngörülen özerk idareli yeni bir eyalet oluşturuldu.² Ne var ki, Bulgaristan Prensliği 1885 yılında Doğu Rumeli Vilayetini de kendi topraklarına kattı.³

1908 yılında Türkiye'de İkinci Meşrutiyet ilan edilince Bulgaristan bu fırsattan yararlanarak tam bağımsızlığını ilan etti ve 5 Ekim 1908 tarihinde Prensliğe son vererek Çarlık (Krallık) haline geldi. Böylece Osmanlı Hükümeti ile siyasi bağlarını tamamen koparmış oldu.⁴ 19 Nisan 1909 tarihinde Bulgar Çarlığıyla Osmanlı Hükümeti arasında imzalanan "*İstanbul Protokolü*" ile Bulgaristan'ın bağımsızlığı Türkiye tarafından da resmen tanındı.

Bulgaristan toprakları üzerinde asırlarca bu yerlerin sahibi ve hakimi olarak yaşayan Müslüman Türkler, Bulgar Prensliğinin kurulmasıyla birlikte birdenbire azınlık durumuna düştüler ve çok büyük sıkıntılarla karşı karşıya kaldılar. Bir kısmı katledildi, bir kısmı Türkiye'ye göçe zorlandı, bir kısmı da açlıktan, soğuktan ve salgın hastalıklardan kırıldı. Bu büyük bozgundan geride kalanlar içinse artık Bulgar hakimiyeti altında bugüne kadar sürecektir acı, ızdırap ve hasretle dolu zor bir hayat başlamış oluyordu.

I. BULGARİSTAN'DA ŞER'İYE MAHKEMELERİ

Pek iyi bilindiği üzere, birçok İslam devletinde olduğu gibi Osmanlı devletinde de müslümanların din örgütü kendine has özellikleri olan birtakım kurum ve görevlilerden oluşmuştur. Bu kurum ve kişiler belli bir hiyerarşi dahilinde müslümanların en yüksek dini ve siyasi lideri sayılan Osmanlı Halife'sine bağlıdırlar. Şu var ki, Hz. Peygamber'in vekili anlamındaki "Halife" ünvanını münhasıran Osmanlı Sultanları taşımakla birlikte, "Halifelik" dini fonksiyonları, Sultan adına Osmanlı idare sisteminde önemli bir yeri olan Meşihat (Şeyhülislamlık) kurumu tarafından icra edilmiştir. Meşihat, bir taraftan müftülükler, kadılıklar, okullar, camiler, vakıflar gibi dinî örgütlerin başı sayılırken, bir taraftan da müslümanları ilgilendiren dinî ve hukukî meselelerin çözümünde en yüksek karar mercii konumunda olmuştur.

2 Berlin Antlaşması, md.13-14; Râğıp Rıfkı, *Bulgaristan*, İstanbul 1324, s. 45 vd.

3 Aleksandre Popoviç, *Balkanlarda İslam* (trc. Komisyon), İstanbul 1995; Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, VI, 393, s. 72.

4 Popoviç, a.g.e., s. 73; Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2: Bulgaristan*, İstanbul 1987, s. 7-8.

Bu sistem içinde müftülükler dinî yönetimin merkez örgütü olan Meşihat'ın vilayet ve kazalardaki taşra örgütleridir. Müftüler bölgelerindeki dinî meselelerin çözümü ile vazifeli olmaktan başka, kimi zaman o bölgede görev yapan dinî personel ile vakıf teşkilatlarından da sorumlu olmuşlardır. Bu yerlerdeki hukukî ihtilafların çözüme kavuşturulması ile resmi kayıtların tutulması (noterlik işleri) ise "kadı" ve "nâib" adı verilen özel hakimler marifetiyle yürütülmüştür. Meşihat, az önce belirtildiği üzere, dinî her türlü konuda nihaî karar verme yetkisine sahip olduğu için dinî sahada görev yapan bütün öğretmenler, imamlar, kadılar ve müftüler Şeyhülislâm tarafından ya da Şeyhülislâm adına tayin edilmişlerdir.

Bulgaristan Müslümanlarının dinî örgütlenmesi açısından da durum bundan farklı değildir. Osmanlının hakimiyet alanında bulunan bütün bölgelerde olduğu gibi Bulgaristan'da da -Prenslük kurulduğunda faaliyetlerini sürdürmekte olan- organik olarak Meşihat'a bağlı camiler, tekkeler, mektep ve medreseler, müftülükler ve kadılıklar mevcut olmuştur.⁵

1879'da Bulgar Prensiği kurulurken imzalanan Berlin Antlaşması anılan kurumları de kapsayacak şekilde müslümanların dinî haklarını garanti altına almıştır. Nitekim bu antlaşmanın 5. maddesinde Bulgaristan'da din ve mezhep ayrılığı yapılmayacağı, ayrı din ve mezhepten olan azınlıkların tıpkı Bulgarlar gibi bütün medenî ve siyasî haklardan ve kamu hizmetlerinden yararlanacağı, ayrı din ve mezhepten olmaları gerekçesiyle bu hakları kullanmaktan yoksun bırakılamayacağı belirtilmiştir. Yine bu maddede azınlıklara, din ve ayin özgürlüğü ile kendi dini örgütlerini kurma hakkı tanınmış, onların kendi dinî liderleriyle ilişkilerine engel olunamayacağı karar altına alınmıştır. Bu antlaşmaya göre, Bulgaristan Türkleri, hem kendi dinî örgütünü kurabilecek hem de İstanbul'da oturan Şeyhülislâm ile ilişkilerini sürdürebileceklerdir. Ayrıca 16 Nisan 1879 tarihli "*Turnovo Anayasası*"nda da Bulgaristan'da yaşayan azınlıkların din ve mezhep hürriyetine sahip olduğu⁶ ve onların dinî işlerinin ilgili bakanın gözetimi altında kendi ruhanî makamları tarafından yönetileceği⁷ öngörülmüştür. Böylece başta müftülükler örgütü olmak üzere Bulgaristan müslümanlarının dinî kurumları hukuken ayakta kalmıştır.

Bununla birlikte, 2 Temmuz 1880 tarihli bir Prens iradesi (ukaz) ile Bulgaristan'da kadılıklar kaldırılarak görevleri müftülüklere devredilmiştir. Böylece müftülerin görev ve yetkileri genişlemiş, yalnız din işleriyle değil, hukuk işleriyle de

5 Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, İstanbul 1986, s. 66.

6 *Turnovo Anayasası* [*Dinlerle İlgili Normatif Belgeler Derlemesi (Sbornik ot normativni dokumenti, otnasashi sedoveroizpovedaniyatia vtoro dopilneno izdanie)*, Sofya 1982 içinde], md. 40.

7 Md. 42.

görevli hale gelmişlerdir⁸. Hemen anlaşılacağı üzere bu karar ile Bulgaristan'da şer'îye mahkemeleri kaldırılmamıştır. Yapılan yeni düzenleme bu mahkemelerin kendi görev ve yetki alanına giren konularda faaliyetlerini sürdüreceğini, ancak bunu müstakil bir kurum olarak değil, müftülükler bünyesinde yürüteceğini öngörmektedir. Dolayısıyla müftü ve müftü vekilleri aynı zamanda şer'îye hakimliği görevini de üstlenmişlerdir. Ancak müftü ve müftü vekillerinin şer'îye hakimliği yapabilmesi için eskiden olduğu gibi Meşihat Makamı'ndan bir tür yetki (menşûr, mürâsele-i şer'îyye) alması gerekmektedir. Bu, Bulgaristan'daki şer'îye hakimlerinin İstanbul'daki Meşihat Makamı ile organik bağını sürdüreceklerini anlatmaktadır ki⁹, az önce belirtildiği üzere Berlin Anlaşması ile Tırnovo Anayasası da esas itibarıyla Bulgaristan'da yaşayan müslümanların dinî liderleriyle ilişkilerini garanti altına almıştır.

Öte yandan Bulgar *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunun*'da, bakılıp karara bağlanması şer'îye mahkemelerine bırakılan dava konuları tek tek sayılarak bu mahkemeler Bulgar hukuk sistemi içine alınmıştır.¹⁰ Gerçekten de 1892 tarihli düzeltilmiş *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*'nun 1222, 1223, 1224 ve 1225. maddeleri şer'îye mahkemelerinin görev ve yetkilerini düzenlemektedir.¹¹ 1930'da düzeltilen bu kanunun 1. maddesine "... yalnız aşağıdaki davaların görülmesi kayıtsız şartsız şer'îye mahkemelerinin yetki alanı dahilindedir..." şeklinde bir zeyl (ilâve) eklenerek şer'îye mahkemelerinin o zamana kadar sahip olduğu yetkilerin olduğu gibi korunması sağlanmıştır. 1892 tarihli *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*'nun 1222. maddesi ile 1930 tarihli kanunun -1892 tarihli kanunun 1218-1225. maddelerine karşılık gelen- 1. maddesinin ekinde şer'îye mahkemelerinin görev ve yetki-sine bırakılan davalar şu şekilde sayılmaktadır:

- a) Evlat ile ebeveyn arasındaki şahsî ve malî ihtilaflar,
- b) Karı koca arasındaki şahsî ve malî ihtilaflar,

8 Hafız Hasan Sanî, "Bulgaristan Müftülükleri", *Surât-ı Müstakîm*, Sa. 85 (1910), s. 125; Şimşir, a.g.e., s. 66.

9 Şimşir, a.g.e., s. 81; Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria 1878-1908*, Ankara 1997, s. 168.

10 Ayrıca Bulgar *Veraset Kanunu*'nun 344. maddesinde "*Müslümanların verâset münazaaları mehâkim-i şer'îyyede ru'yet olunursa, davaları şer'-i şerîfe ve şimdiye kadar verâset hakkında mer'î olan ahkâm-ı kanûniye üzerine hal ve fasl edilir*" denildiği gibi, *Teşkilât-ı Mehâkim Kanunu*'nun 1. maddesinin ikinci ekinde "mehâkim-i rûhâniye"nin (şer'î mahkemeler de bu kapsamdadır) mahkemeler cümlesinden olduğu kaydedilmiştir (*Rehber Gazetesi*, Sa. 191, 12 Eylül 1931, s. 1-2; *Medeniyet Gazetesi*, Sa. 161, 28 Temmuz 1938, s. 2). Ayrıca Bulgar *Vasiyet Kanunu*'nun 152. maddesi de müslümanların vesâyet davalarına bakma hakkını da müftülüklere vermektedir (*Medeniyet*, Sa. 161, 28 Temmuz 1938, s. 3).

11 *İntibâh Gazetesi*, Sa. 8, 30 Mart 1928, s. 1.

c) Talâk, nikâh-ı fasit ve sübût-i nesep davaları,

d) Verâset ve vasiyet meselelerinden doğan davalar¹².

Görüldüğü gibi şer'îye mahkemelerinin görev ve yetki alanına giren ihtilaflar dinî yönü ağır basan ve İslam hukuk sistematığı içinde "ahvâl-i şahsiye" genel başlığı altında incelenen aile, şahıs ve miras hukuku alt dallarının konularını kapsamaktadır.

1895 yılında Bulgar Hükümeti, müslümanların dinî yönetimlerine ilişkin "*İslâmların Mezhepçe İdârelerine Dâir Muvakkat Tâlimatnâme*" adıyla geçici bir düzenleme yapıp yürürlüğe koydu.¹³ Bu tâlimatnâmede, Başmüftü ve sancak müftülerinin diğer vasıflarıyla şer'îye hakimlerinin seçilme şartları arasında, Meşihat tarafından verilmiş "icâzetnâme" ve "menşûr" sahibi olmaları¹⁴ şartı da sayılmış¹⁵, bu şekilde İstanbul ile olan organik bağları Bulgar hükümetince resmen teyit edilmiştir.

1908'de Bulgaristan'ın tam bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Osmanlı Hükümeti ile Bulgaristan Hükümeti arasında 19 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'da bir *Protokol*¹⁶ imza edilmiştir. Adı geçen protokol ile buna ekli olan ve aynı zamanda imzalanan sekiz maddelik sözleşme, Bulgaristan müslümanları için, müftülükler, vakıflar, cemaat işleri ve okullara ilişkin yeni hükümler getirmiş ve bunları sağlam esaslara bağlamıştır.¹⁷

Bu protokolde Bulgaristan'da müslüman ahaliye eskiden olduğu gibi din ve mezhep serbestliği, ibadet ve tören hürriyeti temin edileceği, onların, diğer din ve mezhep mensuplarının haiz oldukları medenî ve siyâsî haklardan faydalanmaya devam edeceği, camilerde müslümanların halifesi sıfatıyla Padişah namına hutbe okunmaya devam edileceği karar altına alınmıştır.¹⁸

Protokole ekli sözleşmede de Sofya'da bir başmüftü bulunacağı ve onun, Bulgaristan'daki müftülerin İslam hukukuna dair dinî ve hukukî işleri için Meşihat Makamı ve Bulgaristan Mezahip Bakanlığı ile vuku bulacak ilişkilerine aracılık yapacağı belirtilmiştir. Sözleşme uyarınca müftü ve müftü vekilleri tarafından

12 Bulgaristan *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu* (*Rehber*, Sa. 174, 23 Mayıs 1931, s. 3).

13 15 Eylül 1895 tarih ve 63 sayılı Prens iradesiyle onaylandıktan sonra *Hükümet Gazetesi*'nin 26 Eylül 1895 tarihli 210. sayısında yayımlanan bu tâlimatnâmenin Osmanlıca tam metni için bkz. *İttifak Gazetesi*, Sa. 60, 9 Teşrin-i Evvel 1311/1895, s. 4.

14 Eskiden beri müftüler İstanbul'da tahsil görür ve icâzet alırlar, müftü olduktan sonra da başarılarına göre Meşihat'tan ünvan ve takdir alırlardı (Osman Keskioğlu, *Bulgaristan'da Türkler*, İstanbul 1978, s. 43).

15 Md. 5.

16 Protokolün tam metni için bkz. *Sırat-ı Mustakîm*, Sa. 126, 20 Kanûn-i Evvel 1326, V, 363 vd.

17 Keskioğlu, a.g.c., s. 37.

18 Md. 2.

Başmüftü seçimi yapıldıktan sonra Bulgaristan Mezahip Bakanı başmüftünün seçimini Sofya'daki Osmanlı Hükümet Komiseri aracılığıyla Meşihat Makamı'na bildirecek ve Meşihat tarafından sözü edilen müftüye bir "menşur (ferman)" ile görev alanına giren işleri yapabilmesi ve bu konuda Bulgaristan'ın diğer müftülerine aynı yetkiyi verebilmesi için bir "mürâsele" (resmi kadı mektubu) gönderilecektir¹⁹.

Benzer şekilde Başmüftü, müslüman ahali tarafından seçilen müftünün hukuken aranan bütün nitelikleri taşıyıp taşımadığını inceleyip uygun bulduktan sonra sözü edilen müftü adına fetvaya izinli olduğuna dair "menşûr" verilmesi gereğini Meşihat'a bildirecek ve yeni müftüye, bu şekilde elde edilecek "menşur" ile beraber müslüman ahali arasında şer'î hükümlerin icrası için yetkili olduğunu bildirir bir "mürâsele" verecektir.²⁰

Protokol maddelerinden açıkça anlaşıldığı üzere, Bulgaristan'daki başmüftü ve müftülere, diğer ifadeyle şer'îye hakimlerine hakimlik yapma yetkisi Bulgar makamları tarafından değil, bizzat Meşihat tarafından verilecektir.

1909 protokolü, müftülerin, Meşihat Makamı ile ilişkilerini sadece şer'îye hakimliğine yetki konusuyla sınırlı tutmamakta, onların verdiği kararlar açısından da Meşihat'la bağlılıklarını garanti altına almaktadır. Ayrıca Meşihat Makamı ile ilişkilerde takip edilecek usulü de açıklamaktadır. Buna göre, müftüler tarafından verilecek hüccet ve ilâmlar, Başmüftü tarafından tetkik edilecek ve Başmüftü bunları şer'î hükümlere uygun bulduğu takdirde tasdik edip yürürlüğe konulmak üzere ilgili olduğu daireye gönderecektir. Şer'î hükümlere uygun olmadığından dolayı tasdik edilmeyen hüccet ve ilâmlar bunları veren müftülere iade olunacak ve ilgili oldukları işler şer'î hükümlere göre yeniden tetkik edilip karara bağlanacaktır. Şer'î hükümlere uygun olmadığı anlaşılan veya Bâb-ı Fetvâ'ca tetkiki ilgili taraflarca talep edilen hüccet ve ilâmlar ise Başmüftü tarafından Meşihat Makamı'na gönderilecektir.²¹

Protokol ayrıca şer'îye mahkemelerinin bakmakla görevli kılındığı evlenme, boşanma, vasiyet, verâset, vesâyet gibi şer'î konuları da sayarak bu hususta gerektiği takdirde Başmüftü'nün diğer müftülere tavsiye ve tebligatta bulunacağını belirtmektedir.²²

Balkan Savaşı sonunda 29 Eylül 1913'te Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan arasında *İstanbul Muâhedenâmesi* adıyla tanınan yeni bir barış antlaşması imzalanmıştır.²³ Bu antlaşmada Bulgar Müslümanları için 1909 tarihli İstanbul

19 Ek sözleşme, md. 1.

20 Sözleşme, md. 2.

21 Ek Sözleşme, md. 4.

22 Ek sözleşme, md. 5.

23 Antlaşma ve sözleşme metinleri için bkz. Nihat Erim, a.g.e., I, 457-458. Ayrıca İstanbul

Protokolü'nde yer alan bütün haklar ve hükümler tekrar edilip pekiştirilmiş, ilave birtakım haklar da sağlanmıştır.²⁴ Yine bu antlaşmaya da başka eklerle birlikte "Müftülükler"e ilişkin hükümleri düzenleyen ayrı bir sözleşme eklenmiştir.²⁵

Müftülere ilişkin bu ek sözleşmedeki hükümler 1909 tarihli *İstanbul Protokolü*'ne eklenen sözleşme ile hemen hemen aynıdır. Şu kadar var ki, önceki sözleşmede 8 madde olmasına karşılık bu sözleşmede 9 madde vardır. Ayrıca bazı maddelere birtakım yeni hükümler eklenmiştir. Bunlar arasında Başmüftülük teşkilatının Başmüftü tarafından düzenlenecek bir "nizamnâme" ile belirleneceği hükmü de yer almaktadır.²⁶

Birinci Dünya Savaşının patlak vermesi dolayısıyla sözleşmede yer alan bu hükmün hayata geçirilmesi uzun süre gecikmiştir.²⁷ Nihayet 1919 yılında "*Bulgaristan Müslümanları Müessesât-ı Dîniye İdâre ve Teşkilâtı Nizamnâmesi*" hazırlanarak yürürlüğe konulmuş²⁸ ve o zamana kadar yürürlükte olan 1895 tarihli *Geçici Tâlimatnâme* ile "Nizamnâme"ye aykırı diğer bütün tâlimatnâmeleri yürürlükten kaldırmıştır.²⁹

Üslûbu ve teknik hususiyetlerinin yanısıra içerdiği hükümler açısından da oldukça mükemmel sayılabilecek bu nizamnâme, Bulgaristan Müslüman-Türk toplumunun o tarihe kadar sahip olduğu dinî ve millî haklarını birkaç istisna dışında³⁰ teyit edip sistematik bir şekilde biraraya getirmiş, ayrıca bunları ayrı ayrı örgütleyip sağlam esaslara bağlamıştır. 9 bölüm, 189 maddeden oluşan "Nizamnâme", Bulgaristan Müslümanlarının dinî idarelerine ilişkin yayımlanan en ayrıntılı düzenleme özelliğini taşımaktadır. Ayrıca bundan sonraki bütün düzenlemeler için de bir esas ve kaynak teşkil etmiştir.

Muâhedenâmesi adıyla ayrı baskısı mevcuttur.

24 Keskioğlu, a.g.e., s. 37, 40; Şimşir, a.g.e., s. 82.

25 Bkz. *İstanbul Muâhedenâmesi*, 2 numaralı melfûf.

26 Ek sözleşme, md. 3.

27 Şimşir, a.g.e., s. 69.

28 23 Mayıs 1919 tarih ve 12 sayılı Câr iradesiyle onaylanarak *Hükümet Gazetesi*'nin 26 Haziran 1919 tarih ve 65 sayılı nüshasında yayımlanan ve 189. maddesi uyarınca yayımlandığı tarihten bir ay sonra yürürlüğe giren bu nizamnâme, Müessesât-ı Dîniye ve Vakfiye Müdürü Mehmet Celil tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek *Bulgaristan Çarlığı Dahilinde Müslüman Müessesât-ı Dîniye İdâre ve Teşkilâtı Nizamnâmesi* adıyla bastırılmıştır (Çiftçi Birliği Matbaası, Sofya 1920). Daha sonra bunun Türkçe ve Bulgarca ikinci baskısı yapılmıştır (Fotinov Matbaası, Sofya 1924).

29 Md. 189.

30 Bu istisnalardan birisi, Başmüftü dışındaki müftülerin 1909 ve 1913 sözleşmelerinin aksine, seçimle değil atama ile görevlendirilmesi hükmüdür (md. 96) ki, bu durum ileride siyasi istisnalara ve dolayısıyla yoğun tartışmalara yol açmıştır.

"1919 Nizamnâmesi", "*Bulgaristan'daki müslümanların şer'â ilişkin idarî ve hukukî işlemleri bu nizamnâme hükümleri uyarınca Başmüftülük, müftülükler, müftü vekâletleri ve şer'îye mahkemeleri tarafından idare olunur*"³¹ diyerek müstakil bir bölüm altında³² şer'îye mahkemelerinin çeşitlerini, özelliklerini, görev ve yetkileri ile işleyişini detaylı bir şekilde düzenlemiştir. Daha önce temas edilen Bulgar *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye* Kanunu'nda çözümü şer'îye mahkemelerine bırakılan dava çeşitleri altı şık halinde burada da sayılmıştır.³³ "Nizamnâme"de, şer'îye hakimlerinin İstanbul'daki Meşihat'a bağlılığı bir kez daha vurgulanmıştır. Nitekim, müftü ve müftü vekillerinin şer'îye hakimliği görevini ifa etmek için Başmüftülükten "mürâsele-i şer'iyye"yi haiz bulunması şart koşulduğu gibi³⁴, şer'î bir dava incelenirken meydana gelen şüpheli ve tereddütlü noktalarda usulüne uygun olarak Meşihat Makamı'nın görüşüne başvurulacağı belirtilmektedir³⁵ ki, bu hüküm ihtilaflı şer'î davalarda son sözün Meşihat Makamı'na ait olduğunu anlatmaktadır.

Bu bağlılık Türkiye'de "Hilâfet"in kaldırıldığı 1924 yılına kadar aynı şekilde devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Krallığı arasında 18 Ekim 1925'te Ankara'da imzalanan *Dostluk Antlaşması* ve bu antlaşmanın ayrılmaz parçasını teşkil eden *Ek Protokol* ile³⁶ Osmanlı hükümetinin imzaladığı 1913 *İstanbul Muâhedenâmesi* ve eklerinin -iki devletin sınırına ilişkin olanları dışındaki- tüm hükümleri geçersiz kılınmış³⁷, ayrıca bu antlaşmadan bağımsız, fakat onunla birlikte imzalanan *İkâmet Sözleşmesi*'nde, iki ülke vatandaşlarının kişi haklarına ilişkin evlilik, boşanma, geçici ayrılık, cihaz, velâyet, babalık, evlatlık, ehliyet, rüşd, vesâyet, miras gibi genellikle aile hukukunu ilgilendiren bütün meselelerinin, vatandaşların bağlı bulunduğu millî mahkemeler veya onun yerini tutan resmî daireler tarafından bakılıp hükme bağlanacağı kararlaştırılmıştır.³⁸ Anılan konuların şer'îye mahkemelerinin görev ve yetki alanına girdiği açıktır. Böylece Bulgaristan şer'îye mahkemelerinin Türkiye ile olan bağları kopmuş, bu mahkemeler Bulgar adalet sistemi içinde kendi hallerine bırakılmıştır.

31 Md. 4.

32 Yedinci bölüm, md. 131-167.

33 Md. 132.

34 Md. 97.

35 Md. 159.

36 Antlaşma ve ekleri ile *İkâmet Sözleşmesi*'nin tam metinleri için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Ankara 1983, I, 251 vd.

37 1925 Türk-Bulgar Dostluk Antlaşmasına bağlanan Ek Protokol, F bendi.

38 İkâmet Sözleşmesi, md. 10.

Bununla birlikte, Bulgaristan'da şer'îye mahkemeleri uzun bir süre daha varlığını sürdürmüştür. Nitekim ülke içinde ve dışında çok tartışılan, tamamen kaldırılmaları veya yetkilerinin sınırlandırılması yolunda birçok girişime, bu arada Bulgaristan Millet Meclisine sunulmuş çok sayıda teklif ve tasarıya konu olan³⁹ bu mahkemeler, 1938 yılına kadar haiz oldukları yetkileri koruyarak ayakta kalmayı başarmıştır.

Anılan tarihte ise şer'îye mahkemelerinin önemli bazı yetkilerini kaybettiği görülmektedir⁴⁰. Gerçi, bu tarihte şer'îye mahkemelerinin tamamen kaldırıldığı, müftülere yalnız nikâh kıyma yetkisinin bırakıldığı yönünde Bulgaristan Türkleri konusunda otorite sayılan belli başlı yazarlar tarafından da paylaşılan⁴¹ yaygın bir kanaat bulunmakta ise de yerli kaynaklar üzerinde yaptığımız incelemeler bu kanaatin isabetli olmadığını göstermektedir. Tespitlerimize göre, 1938 yılında şer'îye mahkemeleri tamamen kaldırılmamış, yalnızca onların elinden mala ilişkin (miras, vasiyet ve vesâyet) davalara bakma yetkisi alınmıştır. Karı koca arasındaki zevciyet (münâkehât ve müfârekât) davaları ise eskiden olduğu gibi yine şer'îye mahkemelerinin görev ve yetkisinde bırakılmıştır.⁴² Nitekim Bulgaristan Merkezî Devlet Tarih Arşivi'nde⁴³ 1938 senesinden sonra açılmış -çalışmamızın ilerleyen kısımlarında bir kısmına atıfta bulunacağımız- pekçok dava dosyasına rastlamak mümkündür.

39 Şer'îye mahkemeleri ile ilgili tartışmalar ve tasarılar başlıbaşına bir konu olarak tarafımızdan tetkik edilmektedir.

40 Şer'îye mahkemelerinin görev ve yetkilerinin sınırlandırılması hakkında Bulgaristan Adliye Bakanı tarafından hazırlanıp 1 Temmuz 1938 tarihinde Millet Meclisine sevk edilen kanun tasarısı, Millet Meclisinin 15 Temmuz 1938 tarihli oturumunda oy çokluğu ile kabul edilmiş ve Çar'ın onayını aldıktan sonra Resmi Gazete'nin 20 Temmuz 1938 tarih ve 156 sayılı nüshasında yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (*Medeniyet*, Sa. 161, 28 Temmuz 1938, s. 2).

41 Bkz. Kesioğlu, a.g.e., s. 48; Şimşir, a.g.e., s. 85.

42 Kabul edilen bu yeni kanun, *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*'nun 1. maddesinin eki ile Verâset Kanunu'nun 344. maddesinin yürürlükten kaldırılmasını; şer'î mahkemelerde, *Usul-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*'nun 1. maddesinin ikinci fıkrasında açıklanan davalar müstesna olmak üzere (münâkehât ve müfârekât davaları) askıda kalmış olan bütün davaların düşürülmesini ve alınmış olan kararların hükümsüz bırakılmasını, bu davaların Nizamiye Mahkemelerinde yeniden açılabilceğini ve açıldığı takdirde şer'î mahkemeler tarafından alınmış olan resimlerin indirileceğini; düşürülen davaların bütün zamanasını ve buna ilişkin diğer sürelerinin işbu kanunun yürürlük kazandığı tarihten itibaren başlayacağını, ayrıca kanun metnine son müzakerelerde dahil edilen bir madde ile müftülüklerden vesâyet davalarının da alınarak Nizâmiye Mahkemelerine devredilmesini ve bu kanun yürürlüğe geçinceye kadar müslümanlara ait olup henüz taksim edilmeyen terekelerin genel Verâset Kanunu hükümleri uyarınca taksim edilmesini öngörmektedir (*Medeniyet*, Sa. 161, 28 Temmuz 1938, s. 2).

43 Tsentrallen Dirjaven İstoriçeski Arhic (TsDİA). Bundan sonra anılan Arşiv'e atıf yapılırken kısaltması kullanılacaktır.

Bu şekilde bir süre daha faaliyetlerini sürdüren şer'îye mahkemeleri, nihayet 1945 yılında Bulgaristan'da medenî evlilik usulü kabul edilip⁴⁴ ilgili davaların genel mahkemelere devredilmesiyle birlikte işlevsiz kalmışlar, dolayısıyla anılan tarih itibariyle fiilen ortadan kalkmışlardır.

Baştan beri yapılan açıklamalardan anlaşıldığı üzere Bulgaristan'da Osmanlı'dan miras kalan şer'îye mahkemeleri, Bulgaristan bağımsızlığını kazandıktan sonra da Bulgar hukuk sistemi içinde özel konumunu koruyarak yirminci yüzyılın ortalarına kadar varlığını muhafaza etmiştir. Diğer yandan Türkiye'de rejim değişip, hukuk sisteminin laikleşmesine paralel olarak şer'îye mahkemelerinin kaldırılmasından sonra da Bulgaristan'da şer'îye mahkemeleri daha uzun süre faaliyetlerini sürdürmüştür. Bildiğimiz kadarıyla şimdiye kadar üzerinde derin ve kapsamlı tetkikler yapılmayan bu mahkemeler, ilginç olduğu kadar orijinal sayılabilecek bir konu olarak önümüzde durmaktadır.

II. 1924 TARİHLİ MÜNÂKEHÂT ve MÜFÂREKÂT TÂLİMATNÂMESİ

Biz, genel olarak Bulgaristan müftülükleri, özel olarak da Bulgaristan şer'îye mahkemeleri üzerine yürüttüğümüz incelemeler sırasında Osman Keskiöğlu'nun bir eserinde⁴⁵, Bulgaristan şer'îye mahkemelerinde verilecek kararlara esas olmak üzere 1924 yılında bir "*Münâkehât Müfârekât Talimatnâmesi*" hazırlandığı ve 1926'da yayımlandığı şeklinde bir bilgiye rastladık. Ayrıca şaşırtıcı bir şekilde Bulgaristan Müslüman-Türk topluluğu üzerine son dönemlerde kaleme alınan eserlerin hemen hiçbirinde bundan söz edilmediğini tespit ettik. Bu arada dönemin yerel Türk basınında çıkan tartışma ve değerlendirmelerden bu tâlimatnâmenin hakimleri bağlayıcı bir düzenleme olarak şer'îye mahkemelerinde fiilen tatbik edildiğini gördük. Bunun üzerine heyecanımız ve ilgimiz bir kat daha arttı. Daha sonra Bulgaristan'da yayımlanan eski gazetelerin birinde anılan "Tâlimatnâme"nin satış ilânlarına rastladık.⁴⁶ Buradan hareketle en azından hazırlandığı dönemde "Tâlimatnâme"nin kolay elde edilebilir bir yaygınlıkta olduğu, dolayısıyla bir yerlerde mutlaka bulunması gerektiği sonucuna varıp gerekli araştırmayı yapmaya başladık. Başta, bünyesinde çok sayıda eski bilgi ve belgeyi barındıran Bulgaristan Milli

44 12 Mayıs 1945 gün ve 108 sayılı *Resmî Gazete*'de çıkan kanunla Bulgaristan'da medenî nikâh kabul edilmiş, müftülerin bunu imam ve hatiplere bildirmesi istenmiş, medenî nikâhtan sonra dinî nikâh yapmak serbest bırakılmıştır (Keskiöğlu, a.g.e., s. 46, 48; Şimşir, a.g.e., s. 85).

45 Keskiöğlu, a.g.e., s. 44.

46 Bkz. *Rehber*, Sa. 19, 1928, s. 4.

Kütüphanesi ve Arşivi olmak üzere bulunması muhtemel birçok yeri taramamıza ve elinde olduğunu umduğumuz birçok kişiye sormamıza rağmen "Tâlimatnâme"nin izine rastlayamadıysak da, en sonunda geç muttali olduğumuz Bulgar Merkezî Devlet Tarih Arşivi'nde bu mahiyette bir belgenin varlığını ve yerini tespit edip gerekli genişimlerden ve ısrarlı takiplerden⁴⁷ sonra Osmanlıca ve Bulgarca basılmış bir nüshasını elde etmeyi başardık.⁴⁸

"Tâlimatnâme"yi inceledikten sonra umduğumuz kadar yeni ve orijinal hükümler içermediğini, birtakım farklılıklarına rağmen büyük ölçüde 1917 tarihli *Hukûk-ı ile Kararnâmesi*'ne dayandığını, hatta birçok maddesinin bu *Kararnâme*'nin aynen tekrarı niteliğini taşıdığını gördük. Bununla birlikte "Tâlimatnâme"nin içeriğinden çok tarihî özelliğinin ön plana çıktığı da bir gerçektir. Nitekim, çok az bir süre yürürlükte kalan 1917 Kararnâmesi'nin aksine bu tâlimatnâme, yaklaşık yirmi yıl Bulgaristan şer'îye mahkemelerinde resmen uygulanmış, dolayısıyla soyut hukuk kurallarının, somut olaylara uygulanmasıyla ortaya ne gibi sonuçlar çıktığının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Bu bakımdan hem Bulgaristan'da yaşayan Müslüman-Türk toplumunun dinî ve sosyal hayatlarında, hem de İslam hukuk tarihinde kayda değer bir yeri olduğunu düşündüğümüz bu tâlimatnâme'yi latinize edip bazı notlarla birlikte yayımlamayı uygun gördük. Bunun ilim dünyasına mütevazı bir katkı olacağını umuyoruz.

1. "Tâlimatnâme"nin Hazırlanıp Yürürlüğe Konulması

Elimizdeki matbu *Münâkehât ve Müfârekât Talimatnâmesi*'nde bir esbab-ı mucibe bölümü mevcut değildir. Ancak, "Tâlimatnâme"nin hazırlanmasının herşeyden önce resmi bir zorunluluktan kaynaklandığını biliyoruz. Nitekim, Osman Keskiöğlu'nun bildirdiğine göre, Bulgaristan Hâriciye ve Mezâhip Nezareti Mezhepler Müdürlüğü, Bulgaristan Başmüftülüğüne 17 Temmuz 1924 gün ve 1321 sayılı bir genelge göndererek, Başmüftülüktен, nikâh, boşanma, ayrılma esaslarını sormuş ve cevabın bir ay zarfında gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine Başmüftülük'te kurulan bir komisyon bu risâleyi hazırlamıştır.⁴⁹

47 "Tâlimatnâme"yi ve diğer birçok belgeyi temin etmede ve özellikle Bulgarca metinleri okumada fevkalade yardımlarını gördüğüm Bulgaristan Türkü'nün yaşayan tarihi, değerli insan Yusuf Kerim Bey ile ileride çok başarılı bir ilim adamı olacağını şimdiden kanıtlamış bulunan sevgili öğrencim Vedat Sabri'ye burada teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

48 Tâlimatnâme'nin, Bulgar Merkezî Devlet Tarih Arşivi'ndeki Yeri: TsDİA: f. 471k, op. 2, no. 4/1926

49 Keskiöğlu, a.g.e., s. 44.

Osman Keskiöğlu "Tâlimatnâme"yi hazırlayan komisyonun şu üyelerden meydana geldiğini kaydetmektedir:

1. Başmüftü Süleyman Fâik
2. Başmüftü Nâibi Hocaşâde Mehmet Muhyiddin
3. Filibe Müftüsü Sâdeddin Efendi
4. Üsküp Müftüsü Saâd İdris
5. Şumnu Müftüsü Hafız Ahmet Cumalı
6. Eskizağra Müftüsü İsmail Niyazi.⁵⁰

"Tâlimatnâme", az önce belirttiğimiz gibi 1924 yılında hazırlanmış, 1926 da Bulgarca ve Osmanlıca olarak yayımlanmıştır.⁵¹ Yürürlük tarihi ile ilgili bize ulaşan kesin bir bilgi yoksa da yayımı tarihinden (1926) önce, belki de hazırlandığı yıl (1924) yürürlüğe girmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü "Tâlimatnâme"nin 28. maddesine "*İşbu memnû'iyetin hükmü 12 Mart 1925 tarihinden itibaren*" kaydı düşülmüştür ki, bu ifade "Tâlimatnâme"nin diğer hükümlerinin daha önce yürürlüğe girdiği konusunda güçlü bir karine teşkil etmektedir.

"Tâlimatnâme"nin ne kadar yürürlükte kaldığına ilişkin bilginiz daha net olup, bu şer'îye mahkemelerinin tamamen kaldırıldığı 1945 yılına kadar uzanmaktadır. Nitekim, Bulgar Merkezî Devlet Tarih Arşivi'ndeki pekçok belge, -günün şartlarına cevap veremediği, birçok suistimale ve karışıklığa yol açtığı, bu yüzden de bir an önce değiştirilmesi gerektiği yolundaki tenkit ve şikayetlere rağmen- bu tâlimatnâmenin kırklı yıllarda hâlen yürürlükte olduğunu göstermektedir.

Hemen belirtelim ki, bu tâlimatnâmenin Bulgaristan makamlarınca resmen onaylanıp onaylanmadığını bilmiyoruz. Esasen böyle bir onamaya ihtiyaç da yoktur. Çünkü anlaşmalar ve Bulgar iç yasaları, Müslüman-Türk topluluğuna, dinî işlerini kendi dinî kurallarına göre düzenleme hakkını tanımıştır. Bu itibarla "Tâlimatnâme"yi, Bulgaristan müslümanlarının dinî idaresinden sorumlu en üst makam olan Başmüftülüğün bir iç düzenlemesi olarak görmek daha doğru bir yaklaşımdır.

50 Keskiöğlu, a.g.e., s. 44. Keskiöğlu'nun saydığı isimler arasında bulunmayan ve o tarihte Müessesât-ı Dîniye ve Vakfiye Müdürlüğü olarak Başmüftülük'te çalışan M. Celil, "Tâlimatnâme"nin hazırlık çalışmalarında kendisinin de yer aldığını bildirmektedir (M. Celil, "Fesh-i Nikâh, Tahkîm, Taaddüd-i zevcât ve Delîl II", *Rehber*, Sa. 136, 22 Ağustos 1930, s. 3; ayn.mlf., "Müftülükler, Cemâ'atlar Nizâmnamesinde Yapılacak Değişiklikler", *Rehber*, Sa. 241, 1932, s. 2).

51 Elimizdeki baskı (büyük ihtimalle ilk baskı): Sofya Ümit Matbaası 1926.

2. "Tâlimatnâme"nin Sistemi ve Özellikleri

Daha önce belirttiğimiz üzere "Tâlimatnâme"nin tertibinde, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Hukûk-i Âile Komisyonu tarafından meydana getirilip geçici bir kanun olarak kabul edilen,⁵² fakat kısa bir süre sonra yürürlükten kaldırılan 1917 tarihli *Hukûk-i ile Kararnâmesi* esas tutulmuştur.⁵³ Bu yüzden hem sistemi hem de getirdiği hükümler açısından büyük ölçüde *Hukûk-i Âile Kararnâmesi*'nin özelliklerini yansıtmaktadır.⁵⁴ Bununla birlikte bazı maddelerinde Bulgaristan Müslümanlarının sosyal hayatı ve kanunlarına göre birtakım değişiklikler de yapılmıştır.⁵⁵

Her şeyden önce 13 başlık ve 78 maddeden meydana gelen bu tâlimatnâme, madde sayısı ve hacmi itibarıyla 1917 Kararnâmesi'nden daha küçüktür. Ayrıca esas itibarıyla 1917 Kararnâmesi'nde olduğu gibi "Münâkehât (Evlenme)" ve "Müfârekât (Ayrılma)" şeklinde iki ana bölüm ihtiva etmekle birlikte, 1917 Kararnâmesi'nin aksine, kitab, bab, fasıl ayırımına yer vermemiş, bunun yerine bütün başlıkları müstakil olarak birbiri ardına sıralanmıştır. Bununla birlikte gerek konuların sırası, gerekse başlıklar açısından 1917 Kararnâmesi'nin takip edildiği açıkça görülmektedir.

Düzenlediği hükümler açısından da *Hukûk-i Âile Kararnâmesi*'ne göre bazı farklılıklartaşımaktadır. Bu, kimi zaman görüş farklılığı, kimi zaman aynı görüşün farklı ifadesi şeklinde kendini göstermektedir. Ayrıca *Hukûk-i Âile Kararnâmesi*'nin bazı hükümlerinin alınmadığına sıkça rastlandığı gibi, az da olsa onda olmayan hükümlerin yer aldığı da görülmektedir. Gayri müslimlerle ilgili hükümler de "Tâlimatnâme"de yer almamıştır. Bunun sebebi gayet açıktır. Zira Bulgaristan şer'îye mahkemeleri yalnız müslümanlara ilişkin davalara bakma yetkisine sahiptir.

Bu çalışmada, konumuzu teşkil eden "Tâlimatnâme"de genel olarak hangi düşüncelerin egemen olduğu ve hangi görüşlerin esas alındığı konuları üzerinde durulmayacak, düzenlenen hükümlerin tek tek tahlili yapılmayacaktır. Çünkü "Tâlimatnâme"nin dayandığı ve büyük oranda rengini aldığı *Hukûk-i Âile*

52 M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 163-164.

53 M. Celil, "Fesh-i Nikâh, Tahkîm, Taaddüd-i zevcât ve Deliler I", Rehber, Sa. 135, 16 Ağustos 1930, s. 4.

54 Bilindiği üzere 25 Ekim 1917 tarihli *Hukûk-i ile Kararnâmesi* Osmanlı devletinde bir buçuk yıl gibikısa bir süre yürürlükte kalmasına karşılık, Suriye, Ürdün, Lübnan, İsrail gibi İslam ülkelerinde çok daha uzun uygulanma şansına sahip olmuş, ayrıca aile hukuku sahasında İslam ülkelerinde yapılan ilk kanun olması itibarıyla de daha sonraki düzenlemelere örnek ve kaynak teşkil etmiştir (Bk. M. Akif Aydın, a.g.e., s. 153). Bu bakımdan bu tâlimatnâmenin de büyük ölçüde anılan kararnâmeye dayanmış olması yadırganmamalıdır.

55 M. Celil, a.g.m., ayn. yer.

Kararnâmesi gerek Türkiye’de, gerekseyurtdışında çok sayıda tetkike konu edilmiş, hakkında doktriner düzeyde bir hayli tartışma ve değerlendirme yapılmıştır.⁵⁶ Ayrıca anılan kararnâmenin esbâb-ı mûcibe lâyhâsında getirilen hükümlerin gerekçeleri ve dayandığı görüşler hakkında yeterli açıklamalar mevcuttur.⁵⁷ Durum böyle olunca, bizim burada yapmamız gereken, bu tâlimatnâmenin, öncelikle *Hukûk-i Âile Kararnâmesi*’nden ayrıldığı belli başlı noktaları ortaya koymaktır ki, biz bunu tâlimatnâmenin metni boyunca gerekli gördüğümüz yerlere birtakım notlar eklemek suretiyle gerçekleştirmenin daha uygun olacağını düşünüyoruz. Ayrıca bu notlarda tâlimatnâmenin uygulanması sürecinde ortaya çıkan bazı meseleler hakkında birtakım tespit ve değerlendirmelere yer vermek istiyoruz. Bu çerçevede ağırlıklı olarak, Bulgaristan Türklerinin önde gelen simalarından biri olan ve bu tâlimatnâmenin hem hazırlanmasında, hem de uygulanmasında fiilen yer almış bulunan Mehmet Celil’in (1876-1938)⁵⁸ görüşlerini⁵⁹ aksettirmeyi uygun görüyoruz.

3. "Tâlimatnâme"nin Metni

MÜNÂKEHÂT ve MÜFÂREKÂT

Bulgaristan’da Mer’iyyü’l-icrâ Olmak Üzere Başmüftülükçe Tesbât Olunan

*Mevâdd-ı Şer’iyye*⁶⁰

Münâkehât Hakkındadır

Ehliyet-i Nikâh⁶¹

1. Madde: Ehliyet-i nikâhı hâiz olmak için hâtıbın on sekiz ve mehtûbenin on yedi yaşını itmam etmiş olmaları şarttır.⁶²

56 M. Akif Aydın’ın *İslam-Osmanlı Aile Hukuku* adlı doktora tezi bu konuda yapılmış en derin ve kapsamlı çalışmalardan birisidir.

57 Bkz. M. Akif Aydın, a.g.e., s. 255 vd.

58 Başmüftülük’te uzun süre Müessesât-ı Dîniye ve Vakfiye Müdürlüğü yapmış, *Rehber*, *Yenigün*, *Doğru Yol* gibi gazeteleri çıkarmış, 1929 yılında Bulgaristan Türklerinin ilk "Millî Kongresi"nin toplanmasına öncülük etmiş olan M. Celil hakkında geniş bilgi için bkz. Keskiöğlu, a.g.e., s. 169-170; Şimşir, a.g.e., s. 106-107.

59 M. Celil, *Rehber Gazetesi*’nin beş ayrı sayısında tefrika ettiği, "Fesh-i Nikâh, Tahkîm, Taaddüd-i zevcât ve Deliler" genel başlıklı makalesinde *Münâkehât ve Müfârekât Tâlimatnâmesi*’nin birçok maddesini ele alıp yorumlamakta ve "Tâlimatnâme"nin bazı eksik yönleri ile yanlış uygulamalarına işaret etmektedir. Ayrıca onun bu konulara temas ettiği çeşitli gazetelerde çıkmış başka yazıları da mevcuttur.

60 Sofya Ümit Matbaası 1926.

61 HAK, ikinci fasıl. HAK’nin birinci faslında düzenlenen "Nişanlanma" hükümleri "Tâlimatnâme"de yer almamıştır.

2. Madde: On sekiz yaşını itmam etmemiş olan, mürâhik, bâliğ olduğunu beyân ile mürâcaat ettikte hali mütehammil ise hâkimü's-şer' izdivâcına müsâade edebilir.⁶³

3. Madde: On yedi yaşını itmam etmemiş olan mürâhika, bâliğ olduğunu beyân ile mürâcaat ettikte hali mütehammil ve velisinin izni munzam⁶⁴ ise hâkim izdivâcına müsâade edebilir.⁶⁵

62 HAK, md. 4.

63 HAK, md. 5.

64 Bulgar Merkezî Devlet Tarih Arşivi'nde bu hükümle ilgili şu örneğe rastlıyoruz: Tırgovişte Müftüsü Hasan Ahmedov, "Cemile Süleymanova isimli 14 yaş 9 aylık bir kızın nikâh müsaadesi istediğini, fakat babasının razı olmadığını" içeren 30 Mart 1942 tarihli bir yazıyı telgrafla Başmüftülüğe gönderiyor ve görüş istiyor (TsDİA, f. 471k, op. 1, no. 820, e.g. 15). Başmüftülük de 2 Nisan 1942 tarih ve 559 sayılı bir yazıyla ilgili Müftülüktan "hüccetin dosyasını" istiyor (TsDİA, f. 471k, op.1, no. 820, e.g. 17).

65 HAK, md. 6. Bu madde, uygulamada suistimale yol açtığı gerekçesiyle tenkit edilmiştir. Nitekim, Ahmet Ra'fet imzalı bir yazıda şöyle denilmektedir: "...Şimdi mer'î olan *Münâkehât ve Müfârekât Talimatnâmesi*'nde teehhül edecek erkek 18, kadın 17 yaşından aşağı olmamak lazımdır, deniyor. Diğer taraftan aynı tâlirnatnâme'ye göre hâkimü's-şer' vücutça, bünyece teehhüle müsait gördüğü takdirde 18, 17'den aşağı olan erkek ve kadının teehhülüne müsâade edebilir. İşte bu madde çok suistimale müsaittir. Bu ve bunun gibi maddelerin müsaadesinden meydan alarak 13, 15 yaşında birçok kimselerin teehhül ettikleri görülmektedir. Halbuki bugün 13, 15 yaşında bir kadın ve erkek adeta sabi denecek derecede küçük demektir. Bunların tecemmu'undan aile saadeti meydana gelebilir mi? Keza bunlardan hasıl olacak evlat müstakbel bir varlık ifade edebilir mi?... " (*Karadeniz Gazetesi*, Sa. 70, 27 Teşrin-i Evvel 1933, s. 2).

Benzer şekilde M. Celil de, evlenecek kız ve oğlan için nikâh ehliyeti aranılmayarak rüşdiye mektebi sıralarındaki ağızları süt kokan çocukların evlendirilmelerine izin verilmesini ve bunun sonucunda 13-14 yaşında babaların bulunmasını, Bulgaristan Müslüman-Türk toplumunun sosyal bünyesinde yara açan ağlanacak hallerden biri olarak değerlendirmektedir (M. Celil, "Öz İşlerimiz: Hasbıhâl: Yanlış Telakkiler: İslâm'da Ruhbanîyet ve Ruhaniyet Yoktur", *Doğru Yol Gazetesi*, Sa. 238, s. 3).

M. Celil, bu halin devamında en büyük kabahatin, bu fenalığın önüne geçmek kudretini haiz gördüğü Başmüftü, müftüler, imamlar ve hatiplerde olduğunu söyleyerek, bu kişileri kanunu tatbik etmemekle suçlamakta, işin kanuni boyutunu da kendince şu şekilde açıklamaktadır: "İbadetlerde herkes istediği mezhebe malik olabilir. Fakat muâmelâtta mesele böyle değildir, geçerliliği kabul olunmuş hükümlere aykırı amel ve muâmele yapılmaz, burada telfike de imkan yoktur. Bulgaristan'da geçerliliği kabul olunmuş *Münâkehât-Müfârekât Mecelle*'si vardır. Ne Başmüftü ve ne de hatip ve imamlar bunun haricine çıkamazlar. Ali Efendi veya Abdurrahim fetvalarında beşikteki bebeklerin, 12 yaşındaki kız ve erkek çocukların nikâhlarının anne-babası tarafından kıyılabilceğine cevaz var diye böyle bir akte sorumlu memurlar izin veremezler. Çünkü bu akitler Bulgaristan'da yürürlükte olan *Münâkehât ve Müfârekât Mecelle*'si hükümleri ile yasaklanmıştır. *Münâkehât ve Müfârekât Mecellesi*'ne uymayan bu ve benzeri nikâhların aktine izin verenler kanunen sorumludurlar. Nitekim adı geçen mecellenin birinci maddesi "*Ehliyet-i nikâhı haiz olmak için hâtubın (erkeğin) 18 ve mahtûbenin (kızın) 17 yaşını itmam etmiş olmaları şarttır*" demektir. Bu çok açık hükümlere karşı bir imam veya hatibin evlenme çağına erişmeyenlere nikâh akti,

4. **Madde**⁶⁶: On yedi yaşını itmam etmiş⁶⁷ olan kebîre, bir şahıs ile tezevvüc etmek üzere mürâcaat ettikde hâkimü's-şer' keyfiyeti velisine tebliğ eder ve velî i'tiraz etmediği veya i'tirazı vârid görülmediği halde izdivâcına müsaade eyler.⁶⁸

5. **Madde**: Mecnûn ile mecnûnenin bir zarurete mebnî olmadıkça nikâhları câiz değildir. Zaruret bulunduğu takdirde hâkimin izniyle nikâhları velileri tarafından akd olunur.⁶⁹

müftünün izinnâme vermesi, buna karşı Başmüftünün göz yumması kanun hükümlerini ayak altında çiğnemektir. Şikâyet vukûunda bunlar 3-4 yıl hapse mahkûm olurlar (M. Celil, "Öz İşlerimiz: Hasbîhâl: Aile Hayatımız: Nikâh-Talâk II", *Doğru Yol*, Sa. 287, s. 3).

66 HAK'nin, İslam hukukundaki yerleşik görüşün aksine, İbn Şübrûne ve Ebû Bekir el-Esam'ın görüşleri doğrultusunda düzenlediği 12 yaşını bitirmemiş erkek ile 9 yaşını bitirmemiş kız çocukların hiçbir kimse tarafından evlendirilemeyeceğini öngörür 7. maddesi "Tâlimatnâme"de yer almamıştır.

67 Metinde "...etmemiş.." şeklinde yazılmıştır ki, bu dizgi hatası olmalıdır.

68 HAK, md. 8. Başmüftülüğe temyizen gönderilen bir dava, bu maddenin ihlâli gerekçesiyle Divân-ı li-i Şer'î (Temyiz Mahkemesi) tarafından bozulmuştur. Şöyle ki; Tırgovişte Müftülüğü, Başmüftülüğe 2 Nisan 1942 tarih ve 7 numaralı şu yazıyı gönderiyor:

Bulgaristan Başmüftülüğü Cânib-i İisine

Fadîletlü Efendim Hazretleri,

Mahkeme-i şer'iyemizde tertîb ve tanzîm olunan 1942 tarih ve 1 numaralı Prepiskaya (dosyaya) merbut 1942 tarih ve 7 numaralı hüccet-i şer'iyeye berây-i tetkik ve tasdik için takdîm-i huzûr-ı âlîleri kılındı. Müftî-i Tırgovişte Hasan Adem (TsDİA, f. 471k, op. 820, e.g. 18).

Başmüftülüğe intikal eden bu dosya tetkik için Divân-ı li üyelerine gönderilerek mütâlaaları alınıyor (Mütâlaalar için bkz. TsDİA, f. 471k, op. 820, e.g. 19). Sonra bu mütâlaalar doğrultusunda şu karar verilerek ilgili Müftülüğe gönderiliyor:

Fehâmetlü Efendi,

2 Nisan 1942 ve 7 numaralı tahrîrâtınızla irsal kılınan 1942 tarih ve 1 numaralı dosyaya merbutiyle birlikte ba'de'l-mütâlaa;

Münâkehât ve Müfârekât Tâlimatnâmesi'nin üçüncü ve dördüncü maddesine tevfiken mezbûre Emine'nin kaç yaşında olduğu ve balığa olduğu yaşı 17'yi ikmal etmemiş, veliyy-i akrabı olan babasının rızası olup olmadığı, babası itiraz ettiği sûret-i i'tiraz varid olup olmadığı ve talibi bulunan Mehmed'in mezbûreye küfüv olup olmadığı tahkik olunarak ona göre bir karar vermek icab ederken bunların yapılmamış olduğu ve surf doktorun raporuyla tarafeynin ısrarlarına binâen müsaade olunduğu... görülmekle ... dolayısıyla işbu dosyanın mahkemenize iâdesi ve icâbın icrâsı zımında şukka-i tenâvürü (?) tertîb kılındı." Başmüftü Kaymakamı: Abdullah Sıdkı, Nisan 1942 (TsDİA, f. 471k, op. 820, e.g. 20).

69 HAK, md. 9. M. Celil, *Münâkehât ve Müfârekât Risâlesi'nin tanziminde "delilerin evlendirilmesi"* noktası üzerinde epeyce durulduğunu ve neticede biri nikâh (bu madde) ve biri tefrik (md.53) faslında iki madde kabul olunduğunu belirttikten sonra bu madde üzerindeki düşüncelerini açıklamakta ve özetle şöyle demektedir: Madde delilerin evlenmesini zaruret şartına bağlamış ve bunun takdir yetkisini hakimlere bırakmıştır. Cinsel ilişki fitrî bir şey olduğu için evlenmek her din, her kanun ve her millette mecburi ve meşrudur. Nitekim İslam'da da evlenmek teşvik edilmiş olmakla

6. Madde: Nikâhda velî ale't-tertib **binefsihî asabe*** olan kimselerdir.⁷⁰

7. Madde: Velâyete ehliyyette velinin mükellef olması şarttır.⁷¹

Nikâhı Memnû' Olanlar Hakkındadır

8. Madde: Başkasının menkûhe veya mu'teddesiyle izdivâc memnû'dur.⁷²

9. Madde: İkinci bir kadın alacaklar şerâit-i şer'îyyeyi hâiz bulunduklarını isbâta mecbur oldukları gibi zevcelerinden biri tarafından talep vukûunda nafaka ve şerâit-i lâzime-i şer'îyyeyi icrâyâ kefil irâe ederler.⁷³

birlikte evlendiği takdirde karısına zulmedeceğini kesin olarak bilenler için tahrîmen mekruhtur. Kadına zulmetmek, yalnız dayak atmak, hakaret etmek değil, bundan başka kadının koca üzerindeki haklarını yerine getirmemektir. İslâm'a göre evlenmenin lüzumu ve teşvik edilmesi gerekçelerinden hiçbirisi delinin evlendirilmesinde yoktur. Buna karşılık zulüm şüphesiz ortadadır. M. Celil, maddedeki zaruret kaydının, hakimın de kabul edeceği bir zaruret olarak konulmasını ihtiyatlı ve olumlu bulurken, bunun ne gibi bir zaruret olacağının açıklanmamış olmasını bir eksiklik olarak görmekte ve bunun birtakım şahsî menfaatlere alet edilmek yolunu açık bıraktığını belirtmektedir. Bu yüzden o, bu zaruret kaydından ne kastedildiğinin Başmüftülük tarafından kesin ve açık bir dille açıklığa kavuşturulmasını ya da bu maddenin tamamen yürürlükten kaldırılmasını teklif etmektedir [M. Celil, "Fesh-i nikâh...", IV" (Rehber, Sa. 138, 6 Eylül 1930, s. 3; Sa. 139, 13 Eylül 1930, s. 3)].

- * **Asabe binefsihî**, araya kadın girmeyen akrabadır ki: oğul, oğulun oğulu...dur; baba, babasının babası, babasının babasının babaları...dır; ana baba bir kardeş, baba bir kardeş ve onların oğulları ve oğullarının oğulları...dır; ana baba bir amca, baba bir amca ve onların oğulları ve oğullarının oğulları...dır.

70 HAK, md. 10.

71 HAK, md. 11. Bu maddenin devamında ilave olarak "Sabî, mecnûn ve ma'rûhun hiç bir kimse üzerinde velâyeti yoktur" ifadesi vardır.

72 HAK, md.13.

73 HAK'inde bulunmayan bu hüküm "Tâlimatnâme"nin getirdiği en önemli yeniliklerden birisidir. Hemen anlaşılacağı üzere bu maddenin iki kısmı vardır. Birincisi, ikinci bir kadın alacak kimselerin hukukî şartları haiz olup olmadıklarını ispat etmeleri; ikincisi, karılarından biri tarafından talep meydana geldiği takdirde nafaka ve gerekli hukukî şartları yerine getirmeye kefil göstermeleridir. Madde metni oldukça açık olmakla birlikte birinci kısmın, yani ikinci bir kadınla evleneceklerin ne gibi şartları haiz olmaları gerektiği maddede açıklanmamıştır. Bu hususun bu maddeyi bütünüyle uygulamadan düşürdüğünü savunan M. Celil, maddenin tefsir ve açıklanmasının esas itibarıyla Başmüftülük Makamı'na ait olduğunu belirtmekle birlikte kendisi, ikinci bir kadınla evleneceklerin haiz olmaları gereken nitelikleri ve şartları ayrıntılı bir şekilde açıklamakta ve devamında, ikinci bir kadınla daha evlenmek isteyenlerin bu şartları ve nitelikleri haiz olup olmadıklarını müftülerin (şer'îye hakimlerinin) tetkik etmeleri, eğer bu nitelikleri ve şartları haiz değiller ise ikinci bir kadın daha almaya izin vermemeleri gerekir, demektedir. Ona göre, şayet müracaat eden kişi bu şartları taşıyıp ikinci bir kadınla evlenmeye ihtiyacı ortaya çıkarsa maddenin ikinci kısmının tatbikine geçilir, evlenecekler kefil gösterirler M. Celil burada da hakimın, eşlerin müracaatını beklemesine gerek olmadığını, zira evinde işiyle meşgul bir kadının kocasının dışarda yapacağı evlilikten haberdar olmayacağını, dolayısıyla hakimın, müracaat olmasa bile, eşini davet ederek kocasının evlenmek iste-

10. Madde⁷⁴: Bir kimse üç talak ile tatlik eylediği kadını beynûnet-i karîyye bâkî oldukça tezviç edemez.⁷⁵

11. Madde: Neseben veya radâ'en yekdiğerine mahrem olan iki kadını nikâhda cem' etmek memnû'dur. İki kadının yekdiğere mahrem olması ikisinden hangisi

diğini, bu husustaki hakkını anlatarak bir iddia ve talebi olup olmadığını sorması gerekir, demektedir. M. Celil ayrıca, Bulgaristan'da yürürlükte bulunan *Münâkehât ve Müfârekât Mecellesi*'nin bu maddesinin tatbikinden Başmüftülüğün sorumlu olduğunu, dolayısıyla maddeye aykırı bir şekilde yapılan evlenmelerin önüne geçmek için Başmüftülüğün gerekli önlemleri alması gerektiğini eklemektedir (M. Celil, "Fesh-i nikâh,...III", *Rehber*, Sa. 137, 30 Ağustos 1930, s. 3; Sa. 138, 6 Eylül 1930, s. 3).

Ahmet Ra'fet ise bu maddenin, daha doğrusu birden fazla evlenme ruhsatının tamamen kaldırılması görüşündedir. Ona göre, hergün şahit olunan, çoğunlukla sırf hurs ve inat üzerine, ya da diğer hayvanî bir hissin tatmini gayesiyle veya buna benzer sebeplerle ikinci bir kadınla evlenmek, Bulgar Türkü'nün aile hayatının pek çürük temeller üzerine kurulduğunu ve netice itibariyle pek büyük felaketlerle karşılaşmakta olduğunu göstermektedir. Bunu dikkate alan Başmüftülük bu talimatnâme'yi hazırlayarak, bu madde ile birden fazla karı ile evlenmeye birtakım sınırlamalar getirmiş, bu işi bir ölçüde zorlaştırmak istemiştir. Fakat epeyce zamandan beri yapılan tecrübeler bu sınırlamaların birden fazla evlenmenin önüne kesinlikle geçilemediğini göstermiştir. Durum böyle olunca ilgili ayetteki "... *adeletten korkarsınız...*" (en-Nisâ 4/3) ihtirazî kaydını dikkate alarak ve günümüz şartları iki kadın ile evlenmeye uygun değildir, diyerek yeni bir *Münâkehât ve Müfârekât Talimatnamesi* yürürlüğe konsa, bu İslam hukukunun hükümleri ile zıtlık teşkil etmez, aksine İslam hukukunun işaret ettiği önemli noktalar yerli yerine getirilmiş olur. Yeni düzenlenecek bir *Münâkehât Müfârekât Talimatnamesi*'nin, toplumun temel taşı olan aile hayatının muntazam bir mecrada devamına yardım edeceğini savunan yazar, bunun Bulgaristan Türküne edilecek hizmetlerin en büyüğü olduğunu, buna şiddetle ihtiyaç bulunduğunu, aksi takdirde anarşi içinde devam eden bu hallerin, yabancılara karşı Bulgar Türkü'nü rezil etmesi bir yana, yeni yetişen aydın Türk gençliğinin de dine karşı isyankâr bir ruhla yetişmesine yol açacağını ileri sürmektedir (Ahmet Ra'fet, "İctimâî Dertlerimizden Taaddüd-i zevcât ve Talâk Bahisleri", *Karadeniz*, Sa. 67, 29 Eylül 1933, s. 2).

74 HAK'nin, dört karısı bulunan kimsenin diğer bir kadın ile evlenmesini yasaklayan 14. maddesi hükmü "Talimatnâme"de yer almamıştır.

75 HAK, md. 15. Bu madde ile ilgili Arşiv'de şöyle bir dosyaya rastlıyoruz: Plevne Sancağı Selvi Kazası, Bara köyünden Şakir Mustafafov, Veliko Tırnovo'dan Başmüftülüğe 5 Nisan 1942 tarihli (Bulgarca) bir dilekçe göndererek, karısı Selver Hasanova'nın Tırnovo Müftülüğünde kendisine karşı talâk davası açtığını ve talâk kararı çıkarıldığını, kendisi ve eski karısının yeniden nikâhlanmayı kararlaştırdıklarını, ancak Tırnovo Müftüsü'nün evlenmelerine müsaade etmediğini, bunun üzerine Başmüftülüğe müracaat ettiğini belirterek bu konuda müsaadelerini rica ediyor (TsDİA, f. 471k, op.1 no. 820, c.g. 24).

Dilekçe kendisine ulaştıktan sonra Başmüftülük 16 Nisan 1942 tarih ve 623 numaralı yazı ile Tırnovo Müftülüğün'den konuya ilişkin açıklama istiyor (Aynı belgenin arka sayfasında Osmanlıca). Tırnovo Müftüsü de gelen yazıya istinaden Başmüftülüğe 28 Nisan 1942 tarih 373 numaralı şu açıklamayı gönderiyor (Osmanlıca):

Sofya'da Bulgaristan Başmüftülüğü Makâm-ı Celilesine,
Fazîletlü Efendim Hazretleri,

erkek farz edilirse diğeriyle tezevvi'ci müebbeden memnû' olmakla malûm olur, iki hemşire gibi. Ama yalnız biri erkek farz edildiği halde diğerini tezevvüc etmesi memnû' olup emr ber'aks edildiği takdirde memnû' olmazsa ikisi nikâhda cem' edilebilir, kız ile üvey vâlide gibi.⁷⁶

12. Madde: Bir erkek ile beyinlerinde karâbet-i nesebiye bulunan zî-rahm mahrem kadınların nikâhı müebbeden memnû'dur. Bu kadınlar dört sınıftır:

Birincisi erkeğin validesi ve ceddeleri; ikincisi kız evlâd ve ahfâdı; üçüncüsü ale'l- itlâk kız kardeşleri ve kardeşlerinin kız evlâd ve ahfâdı; dördüncüsü ale'l- itlâk ammeleri ve teyzeleridir.⁷⁷

13. Madde: Bir erkek ile beyinlerinde radâ'en karâbet bulunan kadınların tezevvü'ci madde-i sâbıkada muharrer zî-rahm mahrem kadınlar gibi müebbeden memnû'dur.⁷⁸

14. Madde: Bir erkek ile beyinlerinde musâheret bulunan kadınların tezevvü'ci müebbeden memnû'dur.

Bu kadınlar dört sınıftır: Birincisi gelinlerdir ki erkeğin evlâd ve ahfâdının zevceleridir; ikincisi kayınvâlidelerdir ki zevcesinin anası ve ale'l- itlâk ceddâtıdır; üçüncüsü üvey vâlidelerdir ki babasının ve ceddelerinin zevceleridir; dördüncüsü üvey kızlardır ki zevcesinin kızları ve zevcesinin evlâd ve ahfâdının kızlarıdır. Lâkin bu dördüncü sınıfta memnû'iyet için zevceye takarrub lâzımdır. Nikâh-ı fâsîd üzerine takarrub memnû'iyet-i musâhere husûle getirir.⁷⁹

Turnovo Mahkeme-i şer'iyyesine tâbî Servi kazası Bara karyesinden müsted'i-i mezbûr Şakir b. Hasan'ın 1941 senesinde ikâme etmiş olduğu itâ'at davası üzerine 25 Ağustos 1941 tarihinde mahkememizde vukû bulan mürâfâ'a ve mücâvebelerinde gerek kendisi ve gerek zevcesi Selver binti Hüseyin b. İbrahim mukaddemâ beyinlerinde tevârîh-i muhtelifede üç defa talâk ve üç defa yeniden nikâh vukû bulduğunu ikrâr ve tasdik ettikleri için 'alâ mucib-i ikrârimâ bilâ tahlîl-i şer'î tecdîd-i nikâh ve zevciyetlerine cevâz-ı şer'î olmadığı ba'de'l- hükm kendilerine tenbîh olunmuş idüğü cevâben ifâde olunur efendim. Müftü ve mühür (imza okunmuyor) (TsDİA, f. 471k, op.1 no. 820, c.g. 24).

76 HAK, md.16.

77 HAK, md. 17.

78 HAK, md. 18.

79 HAK, md.19. "Tâlimatnâme"nin bu maddesi son cümleye kadar HAK'nin 19. maddesi ile aynı olduğu halde son cümlede ondan ayrılmaktadır. Nitekim HAK, Şafî mezhebinin görüşünü kanunlaştırarak, "Fâsîd nikâh üzerine takarrub memnû'iyet-i musâhere husûle getirmez" derken, "Tâlimatnâme" "... husûle getirir" demektedir ki, bununla fâsîd nikâh üzerine cinsel birleşme ile hürmî-i musâherenin sabit olduğunu söyleyen yerleşik Hanefî görüşünü benimsemiş olmaktadır (Bkz. M. Kadri Paşa, el-Ahkâmü's-şer'iyye fi'l-ahvâli's-şahsiyye, Dimeşk 1993, md. 23).

Nikâhın Akdi Hakkındadır

15. Madde⁸⁰: Akd-i nikâh esnâsında mükellef iki şahidin huzuru nikâhın sıhhatinde şarttır.⁸¹

16. Madde: Nikâh, meclis-i nikâhda tarafeynin veya vekillerinin icâb ve kabûlüyle akd olunur.⁸²

17. Madde⁸³: Esnâ-yı akidde hâtub ve mahtûbeden birinin ikâmetgâhı bulunan kaza hâkimü'ş-şer'î veya bunun izinnâme-i mahsûs ile me'zûn kıldığı nâib hazır bulunup akitnâme-yi tanzim ve tescil eder.⁸⁴

80 HAK'nin bu maddeden önceki "*Akd-i nikâhın icrâsından evvvel keyfiyet i'lân olunur.*" maddesi "Tâlimatnâme"de yer almamıştır.

81 HAK'nin bu hükmü düzenleyen 34. maddesinin devamında yer alan, "*Hâtub ile mahtûbenin usûl furû'u da şahid itibaz edilebilir*" ifadesi "Tâlimatnâme"de yoktur.

82 HAK, md. 35. Bilindiği gibi, İslam hukukunda evlenme, tarafların ve şahitlerin katılımıyla aktedilen medeni bir sözleşmedir. Bunun için yapılacak dini bir merasime ihtiyaç olmadığı gibi, aktin resmî bir memurun veya bir din adamının huzurunda kıyılması da şart değildir. M. Celil bu gerçeği hatırlattıktan sonra, Bulgaristan'da evlenme akti yapılırken tarafların karşılıklı irade beyanında bulunmalarından sonra akit meclisinde bulunan imam ve hatiplerin "Ben de nikâhlarımı aktettim" sözünü söylediklerini, bunun dinî hiçbir anlam taşımayıp gültünc bir safsatadan ibaret bulunduğunu eklemektedir. Ona göre bu, başka dinleri ve ruhanilerini taklit yoluyla İslâm'a sonradan ilave edilmiş bir hükümdür. M. Celil sözlerine, Bulgaristan'da müslüman toplumunun evlilikle ilgili özel durumunu ve yapılan yanlışlıkları açıklayarak devam etmektedir: "İslâm'da nikâhın medeni nikâhtan başka şey olmadığını yukarıki tahlilden anladık. Fakat devletimizde medeni nikâh geçerli bulunmadığından bizde de nikâhlar müftülüklerden alınan izinnâme denilen bir vesika ile imam ve hatipler huzurunda yapılmaktadır... Devletimiz Bulgaristan Türkü'nün münâkehât ve müfârekât işlerini şer'î mahkemelere bırakmış ve nikâhta sıhhat, fesat ve butlana dair müftülüklerden verilecek hükümleri son söz olarak kabul etmiştir. Şimdi devletimizin verdiği yukarıki geniş salahiyet ve imtiyazı biz dinimize göre ve asrın ihtiyaçlarına göre icra ediyor muyuz? Buna tereddütsüz hayır diyeceğim. Bizim müftülüklerimizde münâkehât-müfârekât kısmında ne şer'î usullere ve ne de asrın ve çevrenin icaplarına riâyet edilmemektedir. Bu ciheti açıklamak için birkaç misal alalım: a) Bir imam, hatip veya müftünün yukarıda izahı geçtiği gibi "... nikâh kıydım, aktettim" demesi şer'an meşru değildir. Nikâh erkek ile kadının "aldım, verdim" demeleri ile alım satımdaki "aldım, sattım" sözleri ile satımın akdedilmiş olduğu gibi- otomatik surette aktedilmiş olur. b) Vekâlet ile aktolunan nikâhlarda -ki bizde hemen umumiyetle nikâhlar böyle yapılmaktadır- vekâletin sıhhatine dikkat olunmak gerekir. Vekâlet verirken kadının yüzü açık olarak vekil ve şahitlerin önlerine çıkıp vekâletini vermesi gerekir; halbuki buna hemen hiç riâyet edilmemektedir (M. Celil, "Öz İşlerimiz: Hasbîhâl: Yanlış Telakkiler: İslam'da Ruhbanîyet ve Ruhaniyet Yoktur", *Doğru Yol*, Sa. 238, s. 3).

83 HAK'nin bundan önceki "*Nikâhda icâb ve kabul tenkîh ve tezvîc gibi sarîh lafızlarla olur*" maddesi "Tâlimatnâme"de yoktur.

84 HAK, md. 37. Bulgaristan'da tescil işinin tamamen ihmal edildiğini, müftülerin verdikleri izinnâmeler ile imam ve hatiplerin yaptığı işlemlerin bu maksadı gerçekleştirmediğini, dolayısıyla bunun uygulamada birtakım aksaklıklara yol açtığını kaydeden M. Celil, bunda ne dinin, ne kanunun, ne

18. Madde: Üzerine evlenmemek ve evlendiği sûrette kendisi veya ikinci kadın boş olmak şartıyla bir kadını tezevvüc sahîh ve şart mu'teberdir.⁸⁵

Kefâet* Hakkındadır

19. Madde: Haseb, neseb, mâl, diyânet ve hırfet gibi husûsâtta erkeğin kadına küfüv olması nikâhın lüzûmunda şarttır.⁸⁶

20. Madde: Dereceleri müsâvî velîlerden birinin rızâsı diğerlerinin hakk-ı i'tirazını iskât eder. Kezâlik veliy-yi akrab gâib olur ve bunun huzuruna intizar veya re'iyine istitlâ' küfüv-i hâtubî fevt edecek sûrette bulunur ise dereceten baîd olan velînin rızâsı onun hakk-ı i'tirazını iskât eder.⁸⁷

21. Madde: Adem-i kefâet sebebiyle hâkimü's-şer' nikâhı ancak hamlin zuhûrundan akdem fesh edebilir. Velînin delâleten veya sarâhaten rızâsı hakk-ı feshi iskât eder.⁸⁸

Nikâhın Fesâd ve Butlânı Hakkındadır

22. Madde: Hîn-i akidde tarafeynden biri şerâit-i ehliyeti hâiz bulunmazsa nikâh fâsid olur.⁸⁹

23. Madde: On birinci madde mücebince nikâhda cem'leri memnû' olan iki kadından biri taht-ı nikâhda iken ikincisinin nikâhı fâsiddir.⁹⁰

24. Madde: Nikâhlarının memnû'iyeti 8, 10, 12, 13, 14'üncü maddelerde beyân olunan kadınlardan birini nikâh fâsiddir.⁹¹

devletin, hiçbir şeyin ve kimsenin kabahatı olmadığını; devletin nikâh işini dinî addederek bu kısmı tamamen müftülüklere bıraktığını ve onlara geniş salâhiyet verdiğini, dinin ise işin bu kısımlarını ihtiyaca bıraktığını söylemektedir. Ona göre bu işin bütün yolsuzluklarının sorumluluğu Başmüftülüğün omuzlarına yüklenmektedir. İslâm'da nikâhlanma medenî kanunlara uygun olduğundan Başmüftülüğün bir tescil ve ilân usûlû yapmasına hiçbir türlü engel yoktur (M. Celil, a.g.m., s. 4; krş. ayn. mlf., "Müftülükler, Cemâ'atlar Nizamnâmesinde Yapılacak Değişiklikler", *Rehber*, Sa. 241, 1932, s. 2).

85 HAK, md. 38.

* "Kefâet kadının erkekte arayacağı evsâftır."

86 HAK, md. 45. HAK'nin bu maddesinde "*Haseb, neseb... diyânet...*" kelimeleri yoktur. Maddenin devamında "malda kefâet" ile "hırfette kefâet" in tarifi yapılmaktadır. Ayrıca HAK'nde bu maddenin sonra yer alan kefâetle ilgili üç madde (46, 47, 48) "*Tâlimatnâme*" de yer almamıştır.

87 HAK, md. 49.

88 HAK, md. 50.

89 HAK, md. 52.

90 HAK, md. 53.

91 HAK, md. 54.

25. Madde: Nikâh-ı müt'a ve muvakkat fâsiddir.⁹²

26. Madde: Bilâ-şuhûd akd olunan nikâh fâsiddir.⁹³

27. Madde: İkrâh ile vukû bulan nikâh fâsiddir.⁹⁴

28. Madde: Gayr-i müslimin bir müslimeyi tezevvücü bâtıldır.⁹⁵

Bir müslimin gayri müslimeyi tezevvücü memnû'dur. İşbu memnû'iyetin hükmü 12 Mart 1925 tarihinden itibaren.

92 HAK, md. 55.

93 HAK, md. 56.

94 HAK, md. 57.

95 HAK, md. 58.

96 HAK'inde yer almayan bu hüküm "Tâlimatnâme'nin taşıdığı önemli yeniliklerden birisidir. Nitekim müslüman bir erkeğin, ehli kitap bir kadınla evlenmesinin caiz olduğu İslam hukukunun Kur'an'ın açık ifadesine dayalı (Mâide Süresi 5/5) yerleşik hükümlerinden birisidir. Bu konuda İslam hukuk ekolleri arasında esas itibariyle bir görüş ayrılığı söz konusu değildir (Bkz. Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühû*, Dimeşk 1985, VII, 153). Gerçi, Hz. Ömer'in yahudi kadınlarla evli bazı sahabilere, bunları boşamalarını emrettiği meşhur ise de bunun gerekçesi, gayri müslim kadınlarla evlenmenin haram olması değil, bunun müslüman kadınlar için yol açacağı telafisi güç kötü sonuçlardır (Bkz. Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, III, 153; Muhammed eş-Şeybânî, *el-Âsâr*, s. 73-74). Bununla birlikte genel kabulgörmese bile Abdullah b. Ömer gibi bazı sahabiler ile bazı fakihlerin, müslüman bir erkeğin ehli kitap kadınlarla evlenmesini caiz görmediği de kaynaklarda zikredilmektedir (Muhammed Ebu Zehra, *el-Ahvâlü's-şahsiyye, Dâru'l-fikri'l-arabî*, yy. 1950, s. 113). "Tâlimatnâme"nin bir esbab mucibesi olmadığı için bu hükmü hangi görüşe dayandığını bilmiyoruz. Ancak Bulgaristan'da kaldığımız süre içerisinde, müslümanların azınlık olarak yaşadığı bir toplumda müslüman bir erkeğin gayri müslim bir kadınla evlenmesinin dinî ve millî varlık açısından ne denli olumsuz ve tehlikeli sonuçlar doğurduğunu bizzat müşahade ettikten sonra "Tâlimatnâme"yi hazırlayanların bu hükmü hangi mülahaza ile ve ne kadar yerinde olarak düzenlediklerini anlamakta zorlanmıyoruz. Gerçekten de Bulgaristan kurulduğundan beri, iktidara gelen Bulgar hükümetleri, özellikle belli dönemlerde çeşitli taktik ve yöntemler kullanarak ülkede Türklük ve İslamlık adına ne varsa yok etmeye çalışmışlar ve bu planı kimi zaman gizli ve sinsice, kimi zaman da bütün dünyanın gözü önünde son derece sert, acımasız ve vahşice uygulamaya koymuşlardır. İşte bu kampanyaların zirveye ulaştığı Komünist dönemde Bulgaristan Müslüman-Türk varlığı ve benliğine karşı sinsice yürütülen planlardan birisi de müslüman erkek ve kadınların Bulgarlar ile evlenmesini teşvik etmek olmuştur. Bu çerçevede Türklerin her türlü haklarının ellerinden alındığı, hiçbir şekilde kalkıp ileri gitmesine fırsat tanınmadığı bir dönemde Bulgarlarla bir şekilde aile bağı kuranlara iyi bir eğitim ve iş imkânı vaadedildiği ve fiilen sağlandığı görülmektedir. Ama görülen bir başka şey de bu planın Bulgarların isteği doğrultusunda hedefine ulaştığıdır. Gerçekten de bugün eğitim ve refah seviyesi itibariyle Bulgaristan Türkleri arasında temayüz etmiş pekçok kişinin bir şekilde Bulgarlarla hısnımlık ilişkisi mevcuttur. Fakat bu ilişki sonucunda meydana gelen çocuklardan birçoğu ne yazık ki, millî ve dinî değerlerini korumak şöyle dursun anadilleri Türkçe'yi konuşmaktan bile acizdirler.

Nikâhın Ahkâmı Beyânındadır

29. Madde: Nikâhın sahîhen in'ikâdı ile beraber zevc üzerine zevcenin mehir ve nafakası lâzım gelir ve aralarında hakk-ı tevâriis sâbit olur.⁹⁷

30. Madde: Zevc kendi istediği mahalde zevcesi için bi'l-cümle levâzımıyle bir mesken-i şer'î tedârikine mecburdur.⁹⁸

31. Madde: Zevce mehr-i mu'acceli istifadan sonra zevcinin mesken-i şer'î olan hanesinde ikâmete ve zevci başka memlekete gitmek istedikte bir mani' olmadığı takdirde birlikte azîmete mecburdur.⁹⁹

32. Madde: Zevc hanesinde gayr-i mümeyyiz veled-i sağîrinden başka chil ve akâribini zevcesinin rızâsı olmaksızın iskân edemez, zevce dahî zevci râzı olmadıkça kendi evlâd ve akâribini birlikte iskân edemez.¹⁰⁰

33. Madde: Zevc zevcesiyle hüsn-i mu'âşerete, zevce dahî umûr-i mübâhada zevcine itâ'ate mecburdur.¹⁰¹

34. Madde¹⁰²: Takarrub vukû bulsun bulmasın ale'l-ittlâk nikâh-ı bâtl ile henüz takarrub vukû bulmayan nikâh-ı fâsid aslâ hüküm ifade etmez. Binâenaleyh beynlerinde nafaka, mehir, neseb, iddet, hurmet-i musâhere ve tevâriis gibi nikâh-ı sahîh ahkâmı sâbit olmaz.¹⁰³

35. Madde: Nikâh-ı fâsidde takarrub vukû' bulmuş ise işbu takarrub üzerine yalnız mehir ve iddet lâzım ve neseb ve hurmet-i musâhere sabit olur. Fakat nafaka ve tevâriis gibi ahkâm sâbit olmaz.¹⁰⁴

36. Madde: Ale'l-ittlâk nikâh-ı bâtl ve fâsidde tarafeynin zevciyet üzere bekâları memnû'dur. Müfâreket etmedikleri sûrette bi'l-muhâkeme beynleri tefrîk olunur.¹⁰⁵

Mehir Hakkındadır ¹⁰⁶

37. Madde: Akd-i sahîhde mehir tesmiye edilsin edilmesin yahut mehir olmamak üzere akd icrâ edilmiş olsun zevce mehre müstehak olur.¹⁰⁷

97 HAK, md. 69.

98 HAK, md. 70.

99 HAK, md. 71.

100 HAK, md. 72.

101 HAK, md. 73.

102 HAK'nin, birden fazla karısı olan kimsenin onlar arasında adalet ve eşitliği gözetmesini öngörür 74. maddesi "Tâlimatnâme" de yer almamıştır.

103 HAK, md. 75.

104 HAK, md. 76.

105 HAK, md. 77.

106 HAK'nin 80-91. maddelerinde düzenlenen mehir konusu, "Tâlimatnâme" de iki madde olarak daha

38. Madde: Mehir hîn-i akidde bi't-terâzî tesmiye edilmiş ise bu mehre mehr-i müsemma, edilmemiş ise mehr-i misil denir. Mehr-i misil zevcenin babası tarafından, olmadığı takdirde belde ahâlisinden akrân ve emsâli kadınların mehrine nisbeten ta'yîn ve takdir olunan mehirdir.¹⁰⁸

Nafaka Hakkındadır¹⁰⁹

39. Madde: Zevc üzerine zevcenin nafakası vaciptir.

40. Madde: Zevc zevcesini bilâ nafaka terk ile ihtifâ veya tağayyüb eder ve yahut mefkûd olursa hâkimü'-şer' zevcenin talebi üzerine nafaka takdir eder.¹¹⁰

41. Madde: Zevce zevcinin başkası yedinde veya zimmetinde bulunan malından veya semeninden nafakasını ahz eder.¹¹¹

42. Madde: Zevce nâsize olmadıkça zevc zevcesini infâka mecburdur.¹¹²

Müfârekât Hakkındadır

43. Madde: Talâkın ehli mükellef olan zevcdir.¹¹³

genel ifadelerle kısa ve öz bir şekilde düzenlenmiştir.

107 Krş. HAK, md. 83-84.

108 Krş. HAK, md. 80.

109 HAK'nin 92-101. maddelerinde oldukça detaylı olarak düzenlenen nafaka konusu, "Tâlimatnâme"de dört madde olarak daha genel ifadelerle kısa ve öz bir şekilde düzenlenmiştir.

110 Krş. HAK, md. 97. Burada, nafaka konusuyla ilgili Bulgar Merkezî Devlet Tarih Arşivi'nde rastladığımız Bulgarca iki belgenin muhtevası hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır: Ardino Kazası Çamdere Nahiyesi Hacıevtsi Köyü'nde ikamet eden Hayriye Emine, Kırcaali'den Başmüftülüğe gönderdiği 2 Mayıs 1942 tarihli dilekçesinde, Mü'min Mustafa ile 1938'de evlendiğini, altı ay süren evlilik hayatından sonra kocasının kendisini yaşlı olduğu gerekçesiyle terkedip daha genç bir kadınla evlendiğini ve iki çocukları olduğunu, yaklaşık bir seneden beri de kendisine nafaka ödemediğini, bu yüzden boşanma ve nafaka davası açma talebiyle Başmüftülüğe başvurmak zorunda kaldığını belirtiyor. Ayrıca Ardino'da müftülük bulunmadığı için bu davanın Kırcaali'de görülmesini rica ediyor (TsDİA, f. 471k. op. 1. no. 820, e.g. 31). Başmüftülük'ten Ardino Müftülüğüne 5 Mayıs 1942 tarih 709 numarayla gönderilen cevap yazısında da "Hayriye Emine'nin bu davayı açmasına ve davanın Kırcaali Müftülüğünde bakılmasına müsaade edilmiştir." deniliyor (TsDİA, f. 471k. op. 1. no. 820, e.g. 32).

111 Krş. HAK, md. 99.

112 Krş. HAK, md. 97, 99, 100, 101.

113 HAK, md. 102. İslam hukukunun çok tartışılan bu hükmü ile ilgili Ahmet Ra'fet şunları söylemektedir: "Bulgar Türkü; bugünkü cari olan nizamlara göre aile hayatının tanziminde erkeğe kadından fazla hak vermektedir. Mesela şeriatın kayıt ve şartla mübah kıldığı taaddüd-i zevcât ve talâk gibi hayatî meselelerde erkek hakim mevkidedir. Kadının bu vadede bir talep hakkına salâhiyet yoktur. Talâkın Allah'ın sevmediği bir mübah olduğunu, nazarı itibara almayarak "talâk hakkı benimdir" diyerek başlangıçta evlenmede hesapsız hareketlerle bir hayat arkadaşı olup neticede derhal geçimsizlik başgöstererek ayrılmak.... bizim aile hayatımızın pek çürük temeller üzerine kurulduğuna delalet

44. **Madde**¹¹⁴: Sarhoşun talâkı mu'teberdir ¹¹⁵.

45. **Madde**: İkrâh ile vukû bulan talâk mu'teber değildir.¹¹⁶

46. **Madde**: Talâkın şarta ta'likî sahîhdir.¹¹⁷

Talâk-ı Ric'î ve Bâin Hakkındadır ¹¹⁸

47. **Madde**: Talâk, ric'î ve bâin olarak iki kısımdır. Talâk-ı ric'î fi'l-hâl zevciyeti izâle etmez. İddet içinde zevcin zevcesine kavlen ve fi'len hakk-ı rucûtu vardır. Bu hususta kadının rızâsını istihsâle mecbur olmaz. Talâk-ı bâin fi'l-hâl zevciyeti izâle eder.¹¹⁹

48. **Madde**: Üç talaktan sonra beynûnet-i kat'îye hâsıl olur.¹²⁰

etmektedir." (Ahmet Ra'fet, "İctimâî Dertlerimizden Taaddüd-i zevcât ve Talâk Bahisleri I", Karadeniz, Sa. 67, 29 Eylül 1933, s. 2) Ahmet Ra'fet bu konuda yeni bir tâlimatnâme hazırlanarak boşamaya çok fazla kayıt ve şart koşulmasını ve boşama hakkının kadın ve erkeğe eşit olarak verilmesini önermekte (a.g.m., aynı yer) ve bunun yapılmaması durumunda doğacak kötü sonuçlar hususunda yetkilileri uyarmaktadır: "Yeni yetişen gençliğin kafalarına hakim olabilmek için bugünkü dinî mukadderatımızı ellerinde tutan makamların çok hassas davranmaları üzerlerine terettüp eden dini vazifelerin en mühimlerini teşkil eder. Aksi takdirde gelecek nesillerin kusurlu hareketlerinden maddî, manevî mesuliyetler, bugünkü zaman idareyi ellerinde tutan makamları temsil eden şahıslara ait olacağı şüphesizdir. Müftülük ve İslam cemaatlerinin idare tarzı hakkında asrî bir nizamnâmeye nasıl şiddetle ihtiyaç varsa, asrî ihtiyaçlara uygun *Münâkehât ve Müfârekât Tâlimatnâmesi*'ne'de aynı derecede şiddetle ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacı bugün hissetmeyen hiç kimse kalmamıştır. Mezhep Müdürlüğü ile Başmüftülük Makamı, hemen bir hukukçu ile ilimlerinden istifade edilebilecek birkaç müftüden mürekkep bir heyet toplayarak bizim aile hayatımızı bugünkü hercümerçten kurtarmak için bir *Aile Hukuku Nizamnâmesi* tertibine çalışmazlarsa, üzerinde durularak bu sütunlarda izaha imkan görülmeyen birçok fena akıbetlere yol açmış olacaklardır (Ayn.mlf, "İctimâî Dertlerimizden Taaddüd-i zevcât ve Talâk Bahisleri II", Karadeniz, Sa. 68, 6 Teşrin-i Evvel 1933, s. 2).

114 HAK'nın talâkın mahalline ilişkin 103. maddesi "Tâlimatnâme"de düzenlenmemiştir.

115 "Tâlimatnâme'nin HAK'nden ayrıldığı hükümlerden birisi de bu maddedir. Nitekim HAK'sinin 104. maddesinde "*Sarhoşun talâkı muteber değildir*" denilirken bu maddede "*muteber olduğu*" belirtilmektedir. Bilindiği gibi HAK bu hükmü düzenlerken, Hanefîlerin mezhep görüşünden ayrılmış, bazı hanevî fakihleriyle İmam Şafî'nin görüşünü esas almıştır (Bkz. "HAK Esbâb-ı Mûcibe Lâyhâsı", M. Akif Aydın, a.g.e., s. 278). "Tâlimatnâme"nin ise bu maddede sarhoşun boşamasını geçerli sayan Hanevî mezhebinin görüşünü esas aldığı anlaşılmaktadır (Bkz. M. Kadri Paşa, a.g.e., md. 218).

116 HAK, md. 105.

117 HAK, md. 106. HAK'sinin "Ahkâm-ı Umûmiye" faslında bu maddeden sonra yer alan 107-110. maddeleri "Tâlimatnâme"de yoktur.

118 HAK'nın 111-118. maddelerinde nisbeten ayrıntılı olarak işlenen bu konu, "Tâlimatnâme"de iki maddede çok kısa olarak düzenlenmiştir.

119 Krş. HAK, md. 112.

120 Krş. HAK, md. 115.

Hıyâr-ı Tefrîk Hakkındadır

49. Madde: Mâni'-i takarrub uyûbdan sâlim olan kadın zevcînin böyle bir illet ile ma'lûl olduğuna muttali' oldukça hâkimü's-şer'a bi'l-mürâca'a tefrîkini talep edebilir. Ama kendinde böyle bir ayıp bulunan kadının talebi mesmû' olmaz. Şu kadar ki takarrub edilmiş olan zevcenin zevce hâdis olan bu kabîl ayıp sebebiyle hakk-ı hıyârı yoktur.¹²¹

50. Madde: Kable'n-nikâh zevcînin 'unnetinden mâ'adâ mâni-i takarrub aybına muttali' veya ba'de'n-nikâh herhangi bir ayba razı olan zevcenin hakk-ı hıyârı sâkit olur. Fakat kable'n-nikâh 'unnete itlâ' hakk-ı hıyârı iskât etmez.¹²²

51. Madde: Zevce mevâdd-ı sâbıkada muharrer olduğu üzere hâkimü's-şer'a mürâca'at ettikde nazar olunur: Eğer illet kâbil-i zevâl değilse hâkim derhal beynlerini tefrîke hükmeder. Ve eğer kâbil-i zevâl ise hâkim zevci zamân-ı mürâfa'adan ve şayet marîz ise vakt-i ifâkatinden i'tibâren bir sene müddetle te'cîl eyler. Esnâ-yı te'cîlde zevc veya zevce az çok bir müddet takarruba mâni' olacak derecede hasta olur veya zevce gaybûbet eder ise bu sûretle geçen müddet hesâba idhâl edilmez. Lâkin zevcin gaybûbeti ve zevcenin eyyâm-ı hayzı hesâba idhâl edilir. Bu müddet zarfında illet zâil olmadığı ve zevc talâka râzı olmayıp zevce dahî talebinde musır olduğu halde hâkim tefrîke hükmeder.

Mürâfa'anın gerek bidâyet ve gerek nihâyetinde zevc takarrubunu iddiâ eylediği takdirde zevce seyyib ise söz me'a'l-yemîn zevcindir, bâkir ise söz bilâ yemîn zevcenindir.¹²³

52. Madde: Cüzââm, baras ve illet-i zührevîye gibi bilâ-zarar ikâmet mümkün olmayan illetlerden birinin zevce vücûduna ba'de'n-nikâh muttali' olur veya mü'ahharan böyle bir illet tahaddüs ederse zevce hâkimü's-şer'a bi'l-mürâca'a tefrîkini talep edebilir. İlet-i vâkı'anın zevâlî ümîd olunur ise hâkimü's-şer'a tefrîki bir sene te'cîl eder. Bu müddet zarfında zâil olmadığı ve zevc talâka râzı olmayıp zevce dahî talebinde musır olduğu takdirde hâkim tefrîke hüküm eyler. Arna kör veya topal olmak gibi uyûbdan birinin zevce bulunması tefrîki mûcib olmaz.¹²⁴

53. Madde: Akd-i nikâhdan sonra zevc tecennün edip de zevce hâkime bi'l-mürâca'a tefrîkini talep etse hâkim tefrîki bir sene müddetle te'cîl eder. Bu müddet zarfında cinnet zâil olmadığı ve zevce musır bulunduğu halde tefrîke hüküm eyler.¹²⁵

121 HAK, md. 119.

122 HAK, md.120.

123 HAK, md. 121.

124 HAK, md. 122.

54. Madde: Muhayyer olduğu yerlerde zevcenin hıyârı fevrî değildir. Da'vâyı bir müddet te'hîr ve yahut ikâme-i da'vadan sonra bir müddet terk edebilir.¹²⁶

55. Madde: Mevâdd-ı sâbıkaya tevâfikan tefrîkten sonra tarafeyn tecdîd-i akd ederler ise ikinci tezevvüde zevcenin hakk-ı hıyârı yoktur.¹²⁷

56. Madde: Bir kadının zevci ihtifâ veya müddet-i sefer veya daha karîb bir mahalle giderek teğayyub edip veya mefkûd veya mahbûs olup¹²⁸ nafaka tahsili müte'azzir ve zevcesi tafîki talep eder ise hâkimü's-şer' tahkîkât-ı lâzime icrâsından sonra beynlerini tefrîke hükm eder.¹²⁹

125 HAK, md. 123. M. Celil "Delilerin Nikâhlarını Feshetmek" altbaşlığı altında bu hususta kabul olunmuş madde olarak bu maddeyi zikretmekte ve nikâh düğümü ile kendi hayatını bir erkek ile bağlamış olan bir kadının, kocasının deliliğinden gadre uğraması, zarar ve zulüm görmesi yakın olduğu için bu madde ile kadına nikâhın feshini talep hakkı verildiğini, kocanın hastalığından iyileşmesi ihtimali olduğundan onun haklarını korumak için de kadının talebinden itibaren bir sene ertelenmesinin öngörüldüğünü belirttikten sonra, bu madde şer'-i şerifin beşer hayatını düzenlemede ne kadar yüksek prensipler koyduğuna büyük bir delildir, yorumunu yapmakta ve Fransa'da da böyle bir maddenin kabulü için uğraşıldığını kaydetmektedir (M. Celil, "Fesh-i nikâh... V", *Rehber*, Sa. 139, 13 Eylül 1930, s. 3).

126 HAK, md. 124.

127 HAK, md. 125.

128 HAK'inde "veya mahpus olup" kaydı yoktur.

129 HAK, md. 126. Bulgaristan'da geçerli olan uygulamaya göre, kocası kaybolan kadın bir başkasıyla evlenebilmek için şer'î mahkemelere başvurup kocası hakkında nikâhın feshi (tefrîk) davası açmakta, mahkeme de yerli Türk gazetelerinden biriyle davalı kocanın belirli bir süre zarfında mahkemeye müracaat etmesini, aksi halde gerekli işlemlerin gıyaben yürütüleceğini ilan etmektedir. Nitekim, Bulgar Merkezî Devlet Tarih Arşivi'nde bu mahiyette şer'î mahkemelere verilmiş pekçok dilekçe bulunduğu gibi, yerli gazetelerde de bu davalara ilişkin çok sayıda ilâna rastlamak mümkündür. Burada örnek olarak seçtiğimiz bir dilekçe ile bir ilânı sunmak istiyoruz:

1. Dilekçe:

Başmüftülük Makâm-ı İisine

Semâhetlü Efendim Hazretleri,

Ardino kazasının Lenişte opuştinasına (belediyesine) merbut Çubrika ahâlisinden olup bundan tahminen dört sene mukaddem semt-i mechûle firar etmiş olan zevcim Sâdullah b. Haşim hîn-i gaybûbetinden bugüne değin nafaka olarak habbe-i vâhîde gördermemiş ve diğer ihtiyâcâtımı da hiç bir sûret ve vasıta ile temin etmemiş olduktan başka esnâ-i firârında dahî beni bilâ nafaka ve lâ münfik-i şer'î terk eylemiş olduğundan zevcim mezbûr Sâdullah'ı daha fazla bekleyebilmeme imkan yoktur. Bu ana kadar katlanmağa çalıştığım zarûret ve sefâlete bugünkü ağır hayat şartları inzıman edince mezbûr zevcemle olan nikâhımızın feshi ile re'yimde muhtâriyetime izn-i şer'î i'tâsını talep ve istidâ eylemek mecburiyetinde kaldım. Binâenaleyh kazamız olan Ardino'da müftü olmadığından fesh-i nikâh dâvâmın bize daha yakın olan Kırcalı Müftülüğünde bakılması zımında emr-i fâdilânelerini rica ve istirham eylerim Efendim Hazretleri. 4 Mart 1942

Ardino kazasına tabi Yâbalkovetz karyesi sâkinelerinden.

Zeliha binti Mü'min binti İbrahim

57. Madde: Nafaka cinsinden mal terk ettiği halde tağayyub eden bir kimsenin zevcesi hâkimü's-şer'a bi'l-mürâca'a tefrîkini talep etse hâkim o kimse hakkında icrâ-yı tahkîkât eder; nerede olduğuna ve hayâtı ve memâtına dâir haber alınmasından ye's hâsıl olur ise ye's tarihinden i'tibâren dört sene te'cîl eyler. İşbu müddet zarfında haber alınmadığı ve zevce talebinde musır bulunduğu halde tarafeyni tefrîk eder. Eğer zevc muhârebeye gaybûbet etmiş ise hâkim tarafeyn muhâribînin ve üserânın yerlerine avdetinden i'tibâren bir sene mürûr eyledikten sonra tefrîke hükm eder. Her iki halde zevce hüküm tarihinden i'tibâren iddet-i vefât bekler.¹³⁰

58. Madde: Mevâdd-ı sâbika mücebince tefrîkine hükm olunan kadın âhar bir şahıs ile tezevvüc ettikten sonra zevc-i evvelin zuhûru nikâh-ı ahîrin infisâhını mûcib olmaz.¹³¹

59. Madde: Vefâtına hükm olunan kimsenin zevcesi âhar bir şahısla tezevvüc ettikten sonra zevc-i evvelin hayâtı tahakkuk etse nikâh-ı sâni münfesihi olur.¹³²

60. Madde: Zevceyn beyninde nizâ' ve şikâk zuhûr edip de tarafeynden biri hâkimü's-şer'a mürâca'at eder ise hâkim tarafeyn âilelerinden birer hakem ta'yîn eder.¹³³

Not: Dilekçenin üst kısmında Osmanlıca el yazısı ile "Arzedilen müftülükte ru'yet edilmek üzere irsâl-i kitâbete havale kılındı", 1 Nisan 1942, Başmüftü Kaymakamı, imza (okunmuyor) ifadesi yer almaktadır (TsDİA, f.471k, op.1, no. 820, c.g. 9).

2. İlân:

Burgaz Müftülüğünden,

Aydos Kazası Abdürrezzak karyesi sakinlerinden Hasan b. Hüseyin yine kazâ-i mezkûra tâbî Cin Halil karyesi ahalisinden zevcesi Hafıza binti Abdurrahman'ı Aydos kasabasında bilâ nafaka ve sükna-yı şer'î terkle bundan dört ay mukaddem firar idüp elyevm hayâtı ve memâtı ve ikametgâhı mechûl bulunduğu cihetle zevcesi mezbûre Hafıza binti Abdurrahman tarafından beynlerinde olan nikâhın feshi zımında mahkeme-i şer'iyemizde ikâme olunan da'vâda merkûm Hasan b. Hüseyin'e ihdariyye tebliği mümkün olmamakla ol babda usûl-i kanûniyesine tevfiken işbu târih-i i'lândan bi'l-i'tibâr bir ay zarfında merkûmun Burgaz Mahkeme-i şer'iyesine müracaatta bulunması ve müddet-i mezkûre inkızasında isbât-ı vücûd etmediği takdirde hakkında muâmele-i gıyabînin icrâ edileceği i'lân olunur.

Burgaz Sancağı Müftüsü Ahmed Hamdi (*Deliorman* Gazetesi, Sa. 72, 28 Şubat 1924, s. 4).

¹³⁰ HAK, md. 127.

¹³¹ HAK, md. 128.

¹³² HAK, md. 129.

¹³³ M. Celil, Bulgaristan müftülerinin bu hükmü yanlış anlayıp uyguladıklarını, müftülüklerde (şer'îye mahkemelerinde) ortaya çıkan ihtilafların hemen çoğunun yargılamaya bile lüzum görülmeyerek hakeme havale olunduğunu, hakem heyeti de ilk ve asıl vazifeleri iki tarafın arasını bulmak olduğunu göz önüne almayarak hemen nikahı feshetmeye teşebbüs ettiklerini kaydetmektedir. Ona göre, bu maddenin konulmasındaki hikmet ve maksat, müftüler eşler arasında meydana gelen davaları bizzat

Bir veya iki taraf âilesinden hakem ta'yîn olunacak kimse bulunmaz veya bulunup da hakem olacak evsâfî hâiz olmaz ise hâricden münasiblerini ta'yîn eyler.¹³⁴ Bu sûretle teşekkül eden âile meclisi tarafeynin ifâdât ve müdâfa'âtını tedkîk ile beyinlerini islâha çalışır, kâbil olmadığı sûrette kusur zevcede ise beyinlerini tefrîk eder; ve zevcede ise mehrin tamamı veya bir kısmı üzerine muhâla'a eyler. Hakemler ittifak edemezlerse hâkim evsâf-ı lâzimeyi hâiz diğer bir hey'et-i hakemiye veya tarafeyne karâbeti olmayan üçüncü bir hakem¹³⁵ ta'yîn eyler. Hakemlerin vereceği hüküm kat'î ve nâ-kâbil-i i'tirâzdır.¹³⁶

görüp karara bağlamayacaklar, Hanefî mezhebi hükümlerini tatbik etmeyecekler, hemen hakeme havale edecekler demek değildir. Aksine eşler arasında herhangi bir sebeple geçimsizlik ortaya çıkarak mahkemeye müracaat edildiği takdirde hakimın ilk ve mukaddes vazifesi aralarını düzeltmeye çalışmaktır. Başarılı olmadığı takdirde şer'î hükümler ve Hanefî mezhebi prensipleri çerçevesinde nafaka, itaatsizlik (nüşûz), şer'î mesken tedariki, kayıvalidesi var da uyumsuzluğa sebebiyet veriyorsa ayrı yaşamak, hul', talâk gibi bütün hükümleri tatbik eder. "Gün geçtikçe kin geçer" hikmetli atasözüne uyarak mümkün olduğunca davayı erteler. Bunlar yapılmasına rağmen eşlerin arasını düzeltmek veya ayırmak mümkün olmadığı, gün geçtikçe ferdî ve millî onuru ihlal edecek müessif durumlar ortaya çıktığı, iki taraf veya birisinin tahammülü kabil olmayacak şekilde zarar gördüğü anlaşıldığı takdirde diğer ehl-i sünnet mezhebinden (Malikî) bu sakıncaların kaldırılması için zarurî olarak kabul olunmuş bulunan "tahkim" müessesini çalıştırmak suretiyle iki tarafın arasını bulmaya, mümkün olmadığı takdirde nikâhın feshine teşebbüs etmek gerekir.

Diğer yandan M. Celil, bir hakime, karı-kocadan birisi tarafından hakem vasıtasıyla nikâhın feshi teklifi geldiğinde de, hakimın bunu reddetmesi, önce şer'î usul çerçevesinde davaya bizzat bakması ve bu hususta Hanefî mezhebinin bütün usul ve hükümlerini uygulaması, yukarıda açıklandığı şekilde Hanefî mezhebinin hükümleriyle davayı sonuçlandırmak mümkün olmadığı ve işaret olunan zaruretlere tahakkuk ettiği takdirde hakem tayin etmesi gerektiğini kaydetmektedir. Çünkü ona göre bu tahkim alelâde bir tahkim değildir. Eşler ittifakla ve rıza ile hakime hakem tayini teklif etmedikleri ya da hakem olarak taraflarından bir veya birkaç şahıs göstermedikleri sürece, maddede gösterilen hakem zaruret vukuunda tayin olunur. Zira bunlar davacılar tarafından seçilmiş ve istenmiş olmadıklarından ismen hakem olsalar da gerçekte hakimın nâibidirler (M. Celil, "Fesh-i nikâh...I", Sa. 135, 16 Ağustos 1930, s. 3).

134 M. Celil'e göre, bu maddede yer alan "hariçten münasıpları" kaydı, iki tarafın âilelerinden hakem olacak bulunmadığı takdirde hakemlerin hariçten rastgele alınmayıp, yine o âilelerin komşuları, köylüleri gibi o âilelerin hallerine tam olarak vakıf olabilecek, onların itimadına sahip olabilecek kimselerden alınmasına işaret etmektedir. Bu kayıt o kadar önemlidir ki, bu şekilde seçilmeyen hakemlerin hükmünün onaylanmaması gerekir. Köyün birindeki Ahmet Ağa ve Mehmet Ağa âilelerinin âdetlerine, ahlâkına, sosyal ilişkilerine hiçbir şekilde vukufu olmayan, onlara yabancı bir kasabânın karı-koca arasını düzeltmek için teşebbüsü, teklifleri her vakit olumsuz sonuçlar verebilir (M. Celil, "Fesh-i nikâh... II", *Rehber*, Sa. 136, 22 Ağustos 1930, s. 3).

135 İki taraftan seçilen hakemler ittifakla hüküm verdikleri takdirde verilen hüküm yerine getirilir. Fakat hakemler bir noktada birleşemezlerse bu durumda hükmün çoğunluğun görüşüne göre verilmesi gerekir. Bu da ancak objektif karar verecek üçüncü bir hakemin tayini ile mümkün olacaktır (Bkz.

61. Madde: Mevâdd-ı sâlife mücebince tefrîkine dâir sâdur olan hüküm talâk-ı bâini tazammun eder ve keyfiyet ale'l-usûl tescîl edilir.¹³⁷

M. Celil, "Fesh-i nikâh...II", *Rehber*, Sa. 136, 22 Ağustos 1930, s. 3).

136 HAK, md. 130. Hakemlerin verdiği hükmün kesin ve itiraz edilemez oluşu, bu hükmün şer'î kurallara uygun olması şartına bağlıdır. Yoksa şer'î kurallara uygun olmayan bir hükmün yerine getirilmesi zülüm ifade edeceğinden bunun reddolunacağı açıktır (M. Celil, a.g.m. ayn.yer). M. Celil bu maddeyle ilgili olarak bir de özeleştirî yapmaktadır. O, *Münâkehât Müfârekât Risâlesi*'nin müzakeresi sırasında komisyonda bu maddenin en hararetli savunucusu bulunduğunu, o vakit Hocaâde Mehmet Muhyiddin Efendi'nin ise bu maddenin pekçok suistimale uğratılması yolunda endişeleri olduğunu, bunun zayıf noktalarını açıklayarak bu hususta dikkatli ve düşünceli hareket etmeyi defaatle tavsiye ettiğini, kendilerinin ise fazla hüsnüzana kapılarak bunda hiçbir sakınca olmadığını iddia ettiklerini, fakat zaman kendilerinin hatalı, Hoca Efendi'nin ise isabetli olduğunu ortaya çıkardığını kaydetmektedir (M. Celil, a.g.m., ayn.yer).

Hocaâde'nin tahmin, M. Celil'in tespit ettiği bu suistimal Bulgaristan şer'îye mahkemelerinde çok ileri boyutlara ulaşmış olmalı ki, bir başka yazıda biraz mübalağa biraz da tahkir kokan bir üslupla şöyle denilmektedir: "... Burada Başmüftülükte bir "hakem" usûlü icat edilmiş. Bu usûle göre çok adam karısız kalacak... Davacı kadın, davalı kocasını mahkemeye çağırıyor; davalı, davacının itaatini istiyor, davacı da itaat etmiyor. Müftü baba da bunları anlaştırmak için rastgele kabilinden iki adam çağırıyor. Onlar da "Bunların birleşmelerine imkan yoktur, bu yüzden ayrılımları zaruridir" diye hükmediyorlar. O mübarek de "hakemtü"yü bastırıyor. Müftülükler iki paralık işte seksen türlü şart, şurût ararlar. Senelerce hüküm veremezken bu "hakem" usulünde ne şart var ne şurût... Hemen Allah kadınlarımıza insaf versin, müftülüklerle de aramız iyi olsun, iki düşmanımız da olmasın; yoksa üç "lef"lik pulla verilecek bir dilekçe ocağımıza incir dikmeğe kâfi gelecek... Öyle ya, mademki hakem olacak adamları müftü hoca tayin edecek, kendisiyle de aramız açık, bana Kur'an okuyacak değil ya, benim dostlarımı (!) hakem tayin edecek, neticede bize "avucunu yala" deyivercek..." (Hasan Sabri, "Müftülerin Süretleri, Şiretleri ve Usûlleri", *Deliorman*, Sa. 157, 22 Mart 1926, s. 1). Bu arada Bulgaristan Temyiz Mahkemesi (Dîvân-ı li-i Şer'î) nin, bu maddenin getirdiği "hakem usulü"ne ilişkin hükümlerin çiğnendiği gerekçesiyle temyiz edilen bazı yerel mahkeme kararlarını ileri sürülen gerekçeleri haklı bularak bozduğu görülmektedir. Bir örnek vermek gerekirse; Smolen Belediyesi Çeplek köyünden Mehmet kızı Fatma Şerif'in, Rudozemska Belediyesi Dibok Mahallesinden Şerif Emin aleyhine Smolen (Paşmaklı) Müftülüğünde açtığı boşanma davasında "hakem usulü" ile "tefrîk" kararı veriliyor. Davalı Şerif Emin, "16 Ekim 1940 tarihli "Fesh-i nikâh davasının hakem kararı" ile "1940 tarih 19 numaralı fesh-i nikâh davasına" ilişkin Smolen Müftülüğü aracılığıyla Başmüftülük Dîvân-ı li-i Şer'î'ye, verilen karardan memnun olmadığını, davanın yeniden bakılmak üzere Smolen Sancak Müftülüğüne iade edilmesini talep ettiği 1940 tarih ve 351 numaralı bir itiraz dilekçesi veriyor. Dilekçesinde büyük çoğunluğu hakem kararına yönelik itiraz gerekçelerini de 18 madde halinde oldukça detaylı bir şekilde sıralıyor. Gerekçelerden bazıları şunlardır:

-Taraflar hakem heyeti tayini istememiştir.

-Duruşmaya geldiğimizde Smolen Müftüsü aruzumuz hilafına Hasan Kalibarov ile Salih Kalibarov'u hakem heyeti tayin etti. Bunların ikisi de Smolen kasabasındandır. Tayin edilen hakemler benim akrabam olmadığı gibi, hiç olmazsa münasip ve ehil kişiler olması gerekiyordu. Oysa, tayin edilen hakemler benim ne akrabam, ne komşum, ne köydaşım, ne de benim yaşadığım belediyenin sakin-

62. Madde: Hâkimü'ş-şer' 49, 50, 51, 52, 53'üncü maddelerdeki 'ilel, 'innet ve haml da 'vâlarında marazın veya hamlin teşhisi için bir me'mûr doktorla iki mütehasss chl-i vukûf ta'yîn eder.¹³⁸

leridir. Bu kişileri ben ilk defa duruşmada görüyorum. Onlar bizim aramızdaki ilişkilerden bîhaber kimseler, bizim aile ilişkilerimizi, aramızdaki tartışmaların sebeplerini bilmiyorlar. Ayrıca bizim aile ilişkilerimiz konusunda söz söyleyebilecek özel hazırlıkları da yoktur. Onlar bu duruşmada rastgele bulunuyorlardı ve rastgele de hakem tayin edildiler. Bütün bunlar ise, "Tâlimatnâme"nin 60. maddesine aykırıdır.

- "Tâlimatnâme"nin 60. maddesine göre hakemler şikayetlerimizi ve savunmalarımızı dinlemeleri gerekiyordu., bu yapılmadı.

- Hakemlerden Şumkov, duruşmanın sona ereceği bir anda tayin edilmiş olup bitenlerden habersizdi. İddia ve savunmayı dinlemeden karara imzasını koydu, sadece Müftü ile Hasan Kalibarov'un kararını desteklemiş oldu. Salih Kalibarov ise bu kararı imzalamadı [Temyiz dilekçesi (Bulgarca): TsDİA, f. 471k, op.1, no. 627, e.g. 13; Smolen Müftülüğünün üst yazısı (Bulgarca): TsDİA, f. 471k, op.1, no. 627, e.g. 12].

Temyiz mahkemesinin bu davaya ilişkin kararı da şu şekildedir (Osmanlıca):

Soyfa 20 Şubat 1941, Aded: 8

Bulgarların Çarı Haşmetlü

Üçüncü Boris Hazretleri Nâmuna Karar

Başmüftülükte Başmüftü kaymakamı Abdullah Sıdkı b. Hacı Mustafa'nın taht-ı riyâsetinde âzâdan Mustafa Hayri b. Memiş ve Hafız Emin b. Hacı Rahim'lerin huzuruyla teşkil eden Divân-ı li-i Şer'î Smolen kazasına merbut Rudozemska Obşinası'nın (Belediyesinin) Dibok mahallesi ahâlisinden Şerif b. Emin Medkof nam kimsenin Smolen Mahkeme-i Şer'iyyesinde tanzim olunan 1940 tarih ve 19 numurulu deluya (davaya) merbut 16 Teşrin-i Evvel 1940 tarih ve 4 numurulu hücceti aleyhine i'tâ ettiği 22 Teşrin-i Evvel 1940 kabul tarihli lâyiha-i i'tirâziyesi üzerine teşkil edilmiş olan 1940 tarih ve 97 numurulu zevciyet delosunu 20 Şubat 1940 tarihli umumi celse-i mahkemesinde mezkûr hüccet ve evrâk-ı müteferri'asıyla ma'an lede't-tetkik müttefikan ber vechi âti kararı ittihaz etti:

Sûret-i Karar:

Divân-ı li-i Şer'î Smolen kazasına merbut Rudozemska Obşinasının Dibok mahallesi ahâlisinden Şerif b. Emin Medkof nam kimsenin Smolen Mahkeme-i Şer'iyyesinden sâdır olup li ecîl't-temyiz Başmüftülüğe gönderilen 1940 tarih ve 19 numurulu deluye merbut 16 Teşrin-i Evvel 1940 tarih ve 4 numurulu hücceti aleyhine i'tâ ettiği 22 Teşrin-i Evvel 1940 kabul tarihli lâyiha-i i'tirâziyesini 20 Şubat 1941 tarihli umumi celse-i muhâkemesinde hüccet-i mezkûre ve evrâk-ı müteferri'asıyla ma'an lede't-tetkik:

(Burada kararın gerekçesi maddeler halinde sıralanıyor)

Ber vech-i bâlâ esbâb dolayısıyla müdde'â aleyh tarafından serd edilen lâyiha-i i'tirâziyye kısmen vârid görülerek i'lâm-ı mezkûrun müttefikan nef'a karar verildi. İmzalar (TsDİA, f. 471k, op. 1, no. 627, e.g. 6).

137 HAK, md. 131.

138 HAK'sinde yer almayan bu hüküm "Tâlimatnâme"nin getirdiği yeniliklerden birisidir.

İddet Hakkındadır

63. Madde: Akd-i sahîh ile menkûhe olup ictimâ'dan sonra zevcinden talâk veya fesih ve tefrîk ile iftirâk eden ve hâmil ve sinn-i iyâsa* vâsıl olmayan kadınların müddet-i iddeti üç hayz-ı kâmilidir. Şu kadar ki kadın üç ay mürûrundan mukaddem iddetinin inkizâsını iddiâ eyler ise kabul olunmaz.¹³⁹

64. Madde: Mu'tedde zikr olunan müddet zarfında hiç bir hayz görmediği ve yâhut bir veya iki hayız gördükten sonra münkatı' olduğu takdirde eğer sinn-i iyâsa vâsıl olmuş ise vusûl tarihinden i'tibâren üç ay, olmamış ise iddetin lüzûmu zamanından i'tibâren dokuz ay iddet bekler.¹⁴⁰

65. Madde: Akd-i sahîh ile menkûhe olup ictimâ'dan sonra zevcinden talâk veya fesih ile ayrılan, sinn-i iyâsa vâsıl olan kadınların müddet-i iddeti üç aydır.¹⁴¹

66. Madde: Mevâdd-ı sâbıkanın ahkâmı nikâh-ı fâsit ile takarrub edilmiş iken tefrîk olunan veya zevci vefât eden kadınlarda dahî câridir.¹⁴²

67. Madde: Hâmil olanlardan mâ'adâ zevci vefât eden ve nikâh-ı sahîh ile menkûhe olan kadınların ictimâ' vukû bulsun veya bulmasın dört ay on gün iddet beklemesi lâzım gelir.¹⁴³

* **Sinn-i iyâs:** Hayız görmeyecek yaşa varan kadına **ayise** ve o yaşa **sinn-i iyâs** denir.

139 HAK, md. 139. Üç ay geçmeden iddetinin sona erdiğini iddia eden kadının bu iddiasının kabul edilmeyeceğini öngürür bu hüküm ile Başmüftülüğün verdiği bir fetva çelişir gibi gözükmektedir. Şöyle ki, Ziştevi Müftülüğü, Başmüftülüğe gönderdiği 23 Şubat 1942 tarih ve 88 numaralı bir yazıda, Ziştevi kasabasında oturan Hanife binti Süleyman adında bir kadının iki ay önce kocasından muhâla'a yoluyla ayrıldığını, daha sonra Ziştevi şer'îye mahkemesine müracaat ederek fakir olduğunu söyleyip hayızlı olduğuna göre muhâla'adan altmış gün tamamında kendisinin başka birisiyle evlenmesine müsaade edilmesini talep ettiğini, muteber fıkıh kitaplarına göre hayızlı kadınların altmış gün zarfında üç defa tuhr-i kâmil-i mütehallil ile hayız görmeleri halinde yeminiyle tasdik olunacakları yazılı olduğuna göre altmış gün tamamında kendisine yemin verdirildikten sonra sözü edilen kadının başkası ile evlenmesine izin verilmekte bir mahzur olup olmadığını bildirmelerini istiyor (TsDİA, f. 471k. op.1, no. 820, c.g. 7).

Başmüftülük de buna cevaben 4 Mart 1942 tarihli şu yazıyı gönderiyor:

*Ziştevi Müftülüğüne,
Fehâmetli Efendi,*

Zâtü'l-mu'ayyene olan bir kadının altmış gün tamamında üç defa tuhr-i kâmil-i mütehallil ile hayız gördüğü ba'de tahlîf-i şer'î sabit olduktan zevc-i âharla izdivacına müsaade-i şer'î olduğu 23 Şubat 1942 tarih ve 88 numurulu istifsârinıza cevâben beyan olunur. Başmüftü Kaymakamı: Abdullah Sıdkı (TsDİA, f. 471k. op.1, no. 820, c.g. 8)

140 HAK, md. 140.

141 HAK, md. 141.

142 HAK, md. 142.

68. Madde: Nikâh-ı sahîh ile menkûhe olup hâmil iken talâk veya fesih ile iftirâk eden veya zevci vefât eyleyen kadın hamlini vaz‘ edinceye değin beklemek lâzım gelir. Sakt vâki‘ oldukça eğer müstebînü’l-hılka ise vaz‘-ı haml gibidir, değil ise onunla iddet münkazî olmayıp mevâdd-ı sâbıkada muharrer ahkâma tevfiikan mu‘âmele edilir. İşbu fıkraların hükmü nikâh-ı fâsit ile menkûhe olup da tefrik edilen veya zevci vefât eden hâmil kadınlar hakkında dahî câridir.¹⁴⁴

69. Madde: Mevâdd-ı sâbıkada muharrer iddetin mebde’i talâk veya feshin vukû‘u veya zevcin vefâtıdır. VeleVKi zevce bu hallere muttali‘ olmasın.¹⁴⁵

70. Madde: Akd-i sahîh veya fâsidde ictimâ‘ veya takarrub ile te’ekküdden evvel talâk veya fesih vukû bulur ise iddet lâzım gelmez.¹⁴⁶

Mu‘teddenin Nafakası Hakkındadır

71. Madde: Mu‘teddenin nafakası zevc üzerine lâzım olur.¹⁴⁷

72. Madde: Nâşize olduğu halde tatlik olunan kadına nafaka-i iddet lâzım gelmez.¹⁴⁸

73. Madde: Zevci vefât eden kadın için nafaka-i iddet lâzım olmaz; gerek hâmil olsun ve gerek olmasın.¹⁴⁹

74. Madde: Kazâen veya rızâen nafaka takdîr edilmeksizin müddet-i iddet münkazî olsa nafaka sâkit olur.¹⁵⁰

Neseb Hakkındadır ¹⁵¹

75. Madde: Neseb, nikâh-ı sahîhde vakt-i akidden, nikâh-ı fâsidde vakt-i duhûlden sâbit olur.

76. Madde: Ekall-i müddet-i haml altı ay, ekseri on aydır.¹⁵²

143 HAK, md. 143.

144 HAK, md. 144.

145 HAK, md. 145.

146 HAK, md. 146. HAK’nin "ric‘î ve bâin talak"ta iddet bekleyen kadının kocası ölmesi halinde iddetinin durumunu düzenleyen 147. maddesi "Tâlimatnâme"de yer almamıştır.

147 HAK, md. 150.

148 HAK, md. 151.

149 HAK, md. 152.

150 HAK, md. 153. HAK’nin, belirlenen nafakadan biriken miktarın eşlerden birinin vefatıyla düşmeyeceğini öngörür 154. maddesi "Tâlimatnâme"de yer almamıştır.

151 Bu bölüm HAK’inde yoktur.

152 "Tâlimatnâme"nin azamî hamilelik süresinin on ay olduğunu öngören bu hükmünün İslam hukuk doktrininde icthadî bir dayanağını tespit edemedik. Bilindiği gibi azamî hamilelik süresi ile ilgili

77. Madde: Şerâit-i sıhhati hâvi li'ân ile neseb nefy olunur.¹⁵³

78. Madde: Akidden veya duhûlden altı ay müddetten evvel tevellüd eden çocuğun nesebi zevceden ancak benim sulbümdendir iddiâsıyla sâbit olur. Eğer çocuğun ondan zinâ ile olduğunu söylerse neseb münselib olur.¹⁵⁴

kesin bir nas bulunmadığından bu konuda İslam hukuk doktrininde farklı içtihatlar yapılmıştır. Bunlar arasında bu süreyi 9 ay, 1 yıl, 2 yıl, 3 yıl, 4 yıl, 5 yıl, 7 yıl olarak takdir eden görüşler bulunmaktadır. Ayrıca *Suriye Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu* (md. 128) ile *Mısır Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu* (md. 25) bu süreyi 1 yıl olarak takdir etmişlerdir (Bu görüşlerin sahipleri ve anılan maddeler için bkz. Mustafa es-Sibâ'î, *Şerhu Kanûni'l-Ahvâl-i Şahsiyye*, Dimeşk 1957, I, 193 vd.). Bununla birlikte bu hükmün 3 Haziran – 8 Temmuz 1340 tarihli **Ukûd ve Vâcibât Komisyonu** raporlarına dayandırılmış olması kuvvetle muhtemeldir (Bkz. Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Külliyyatı*, Diyarbakır 1986, s. 119).

153 Bkz. M. Kadri Paşa, *el-Ahkâmü's-şer'iyye fi'l-ahvâl-i şahsiyye*, md. 335.

154 Bkz. M. Kadri Paşa, *a.g.e.*, md. 333.